

სიმცირის გავლენა

ამ ბოლო დროს ქართულ პუბლიცისტიკაში ერთგვარი «პესიმისტური მიმართულება» არის გაძლიერებული. ჩვენ ბევრს ვქექავთ და ვიძიებთ ჩვენს ხალხოსნურ თუ საზოგადოებრივ ნაკლსა და სისუსტეს იმ წრეებშიაც კი, რომელნიც არსებითად ოპტიმიზმის მოციქულნი და მქადაგებელნი იყვნენ (ხოლო – პ. გ.), დღეს კილო დაწეულია და წინანდებურად ვედარ ახერხებენ ჩვენი ძალღონისა და შემოქმედებითი ბარაქიანობის გაზვიადებას. უდიდესი ნაწილი ქართულ პუბლიცისტიკისა დღეს მწარე გოდებასა და ქართველობის საერთო ნაკლთა დაუფარავ ღადადისს შეიცავს. თუ წინათ ცხოვრებას ზერეულად ვუცქეროდით და უფრო ოცნებით ვიკვებებოდით, დღეს სამაგიეროდ ფეხს იკიდებს ჩვენში თავის თავის სასტიკი კრიტიკა, რომელიც ბევრის მხრით სანუგეშო და იმედის აღმძვრელია. ცნობა თავის თავისა, რაც დიდებულმა ფილოსოფოსმა მცნებად დაუდვა კაცობრიობას, დიდი რამ, არის ცხოვრებაში. ნაკლები და ხინჯის გასწორება მხოლოდ მას შემდეგ არის შესაძლებელი, როცა იგი ცნობილია და დაბრკოლებადაა აღიარებული. ამიტომაც ჩვენ სასიამოვნო მოვლენად მიგვაჩნია ის საყვირისებური ხმა თვით კრიტიკისა, რომელიც ხშირად გაისმის ჩვენს მწერლობაში. ჩვენ ნაკლოვანებათა საჯაროდ გამოფენას, დაფარულ სულიერ იარების გახსნას და ზნეობრივი დაავადების ანალიზს მხოლოდ და მხოლოდ სარგებლობის მოტანა შეუძლიან საზოგადოებისათვის. ეს ისეთი მწარე, მაგრამ საღი წამალია, რომელიც არასდროს არ აწყენს ხალხის ორგანიზმს.

მაგრამ კრიტიკა მაშინ არის ნაყოფიერი, როცა იგი ფაქტებისა და მოვლენათა ანალიზზეა აგებული და მარტოოდენ გოდებას არ წარმოადგენს. გოდება გულის გამტეხი და ენერგიის დამაჩლუნგებელია, ანალიზი კი ყოველთვის გზის მაჩვენებელი და იმედის მომცემია. ის, რაც ახსნილი და გარკვეულია, უძლეველად აღარ ეჩვენება ადამიანს. ერთი და იგივე არ არის ჩასძახოთ ვინმეს, – «არ ვარგიხარო» და «ამიტომ და ამის გამო არ ვარგიხარო». პირველ შემთხვევაში იგი დუნდება და ბოლოს და ბოლოს თავის სიმდარეს კიდევ შეურიგდება, მეორე შემთხვევაში კი, – მას იმპულსი ეძლევა და მოქმედებისათვის სულიერი ძალა ემატება. უანალიზო კრიტიკას ანუ გოდებისებურ «თავის მხილებას» კატეგორიული ხასიათი აქვს და ზომიერება აკლია. ამიტომაც იგი, ვითარცა გადაჭარბებული და «გულის გამხეთქი», ხშირად მიზანს ვერ აღწევს, – პირიქით, საზოგადოებრივ ენერგიას ასუსტებს და შემოქმედების ძალას ადუნებს.

ჩვენი აზრით, ასეთი «კრიტიკა» მოსარიდებელია და ყოველ შემთხვევაში ფრთხილად სახმარი იარაღია ხალხის გამოსავლიძებლად. საჭიროა ეს ახსოვდეს ყველას, ვინც ჩვენში საზოგადო ასპარეზზე ასე თუ ისე მოქმედებს და ჩვენი საზოგადოების გამოფხიზლების საქმეს ემსახურება. ჩვენ პატარა ხალხი ვართ, პატარა სარბიელი გვაქვს და ამიტომაც ყოველი მოვლენა ჩვენში უფრო შესამჩნევია, მეტად სჩანს, ვიდრე არის ნამდვილად, და ამის გამო, როცა იგი მახინჯი და საზოგადოებრივობის წინააღმდეგია, ხშირად გადაჭარბებულ გოდებას იწვევს შედეგად.

მეორე მხრით, ხალხის სიპატარავეს, რაოდენობით სიმცირეს პირდაპირ გავლენა აქვს ზოგიერთ ისეთ ჩვეულებასა და მიდრეკილებას განმტკიცებაზე, რომელიც საზოგადოებისთვის მავნებელი და დამაბრკოლებელია. თუ ხალხის სიმცირე, ვითარცა ამა თუ იმ დასაგმობ მიდრეკილების მასაზრდოებელი ფაქტორი, არ მივიღეთ მხედველობაში და კერძო ფაქტები იმის მიხედვით არ ავწონ-დავწონეთ, ადვილად შეიძლება არა ერთი და ორი ზნეობრივი ხინჯი ქართველის «ბუნების თვისებად» მივიჩნიოთ და მართლა უიმედობას მივეცეთ. სინამდვილის ანალიზი კი იმას გვასწავლის, რომ პატარა ხალხში თვით სიმცირე ხალხისა ხელს უწყობს ზოგიერთ არასასურველ «თვისების» გაძლიერებას და ამიტომაც ესა თუ ის საზოგადოებრივი ნაკლი, გინდ ზნეობრივი მანკი რაოდენობითი სიმცირის თანამყოლი არის, რომელსაც მხოლოდ თანდათანობით კულტურა შეასუსტებს და არა ცარიელი გოდება და თავში ცემა.

ერთი უცნაური წარმომადგენელი ახლა ქართველ სამღვდელოებასაც ჰყავს, _ ეს ის ახალი ეგზარხოსია, რომელიც საქართველოში მათრახების და ხიმტების იმედით მობრძანდება. საქართველოს სამღვდელოებამ გადაჭრით გამოაცხადა თავისი სურვილი, რომ აღდგენილ იქმნას ქართული ეკლესიის უწინდელი დამოუკიდებლობა, ხალხის ერთმა ნაწილმაც მოითხოვა ადგილობრივ თავისუფალ ეკლესიის მოწყობა; _ ამის წინააღმდეგნი გახდნენ რუს პატრიოტებთან ერთად ქართველი ს.-დემოკრატები, რადგანაც ეგონათ, რომ ქართულ ეკლესიაში მღვდელი თვით ხალხმა თუ აირჩია, ამით სრულიად რუსეთის მუშათა ს._დემოკრატიული პარტია დიდ საფრთხეში ჩავარდებოდა. ჩვენ არ გვგონია, რომ ამ პარტიას საქართველოში ბიუროკრატიულ და პოლიციურ ეკლესიის მაგიერად თავისუფალი ეკლესიის დაარსებით რამე დაჰკლებოდა და ამიტომ დიდ შეცდომად ვთვლით, რომ ჩვენებურმა ს._დემოკრატებმა ხალხს საეკლესიო საქმეების მოწყობაზე თვალი აარიდებინეს და ამით შეუძლებელი გახადეს იმ რეფორმის განხორციელება, რომლისთვისაც ქართველმა სამღვდელოებამ ნიადაგი ღირსეულად მოამზადა.

ქართველ სამღვდელოებას ხალხისაგან არ დაეძრახვის, _ იგი არ შეუშინდა ციხეს და გადასახლებას, მან თავის ზურგზე იგემა კაზაკების მათრახი, სასტიკი ბოიკოტი გამოუცხადა სინოდს, სასურველად სცნო რომ მღვდელს თვითონ ხალხი ირჩევდეს ხოლმე, მაგრამ, ხსენებულ მიზეზის გამო, მისი განზრახვა ჯერჯერობით შეუსრულებელი რჩება და მთავრობისაგან ძალად მოვლინებული ეგზარხოსი ტფილისში ჩამოდის... ამ ეგზარხოსის უფლებათა დასაცველად ადგილობრივმა უმაღლესმა ადმინისტრაციამ ისევ ძველ და ნაცად საშუალებას, _ კაზაკების მათრახებს, მიჰმართა. სამღვდელოებას შეატყობინეს, რომ ყოველ ურჩ მღვდელს ამ კაზაკებთან ექმნება საქმეო. ცხადია, რომ ასეთ პირობებში სამღვდელოება, რომელსაც ხალხი გვერდში არ უდგა, პირდაპირ ბრძოლის გაწევას ვერ გაბედავს და დროებით მაინც დამორჩილებას არჩევს. ისევე, როგორც რუსეთში, მოქმედმა სარევიოლუციო პარტიებმაც დროებით ხელი აიღეს აშკარა ბრძოლაზე იმისთვის, რომ შემდეგ ორკეცის ძალით შეებრძოლონ თვითმპყრობელობას.

მართლაც ჩვენ, ქართველები, ისე პატარა ხალხი ვართ, რომ ყველანი _ ასე ვთქვათ _ ერთმანეთს ვიცნობთ პირადად. ისე ახლოსა და ისე ხშირად ვხედავთ ერთმანეთს, რომ დაწვრილებით ვიცით ერთმანეთის ავი და კარგი, ცხოვრება ოჯახური და ოჯახს გარეთაც, როგორც ერთ ოჯახში იმავე ოჯახის წევრებისათვის არა არის რა დამალული, ისევე ჩვენში არაფერი რჩება დაფარული და გაუგებელი.

ამიტომაც ჩვენ, ქართველები, საშინელი მეჭორეები და ერთმანეთის კერძო ცხოვრების დაურიდებელი მექეპავები ვართ. რახან ყველანი, ერთ ოჯახსავით, ცხოვრების ერთ ვიწრო ფარგალში ვართ მომწყვდეულნი, წვრილმან მასალას აუარებელს ვპოულობთ ერთმანეთის გასაქეპად და გასაქირდავად.

ჩვენში, ვითარცა პატარა ხალხში, თითოეული პიროვნება გრძნობით ისე გამოცალკევებული არაა ჯგუფისაგან, ისე გამოთიშული არაა თავის თანამომხეთაგან, როგორაც რომელსამე დიდ ეროვნებაში. თითოეული ქართველი მუდამ თავის მეზობელსა და ნაცნობებს ადარებს თავის თავს, თავის ყოფა-ცხოვრებას მათს ყოფა-ცხოვრებას უპირდაპირებს და ამ შედარების საშუალებით განსაზღვრავს თავის სოციალურ მდგომარეობას. იგი წყნარად და გულმშვიდად არის, თუ ირგვლივ სხვებიც მასავით ჩათლახად ცხოვრობენ. სამაგიეროდ ვერ მოისვენებს, თუ მისმა მეზობელმა (ჩვენ ხომ ყველანი ერთმანეთის მეზობლები ვართ!) აიწია და მას გაუსწრო. იგი ცდილობს მას დაეწიოს და გაუთანასწორდეს, გარეგნობით მაინც.

ქართველი არსებითად ფრიად წამბადველია. მხოლოდ იგი ჰბამავს არა განყენებულ მოდას ან უავტორო აზრს, არამედ «დაწინაურებული» მეზობლის გარეგან ცხოვრებას, მის ჩაცმულობას და აზროვნებას. მისი მიბადვის საგანი კონკრეტულია და არა განყენებული. როგორაც ერთს ოჯახში ერთს ძმას ესირცხვება, თუ მისმა ძმამ გაუსწრო, ისევე ყოველ ქართველს სასირცხვოდ მიაჩნია, თუ ცხოვრებაში მეზობელმა გაუსწრო და იგი უკან მოიტოვა. ამიტომაც იგი ნახევარჯერ საჭმელს მოიკლებს და დიდკაცურად გამოეწყობა. ამით იგი აზნაურს უთანასწორდება. მისმა მეზობელმა სწავლა მიიღო და – ვთქვათ გაზეთებში წერა დაიწყო? ისიც არ მოისვენებს, სანამ ერთ პატარა კორესპოდენციას არ მოაქუჩებს» და გაზეთებში არ დააბეჭდვინებს. ვინმე მისი კუთხის კაცი რედაქტორი შეიქმნა? თითონ მეპურეობაზე ხელს აიღებს, თონეს დააგირავებს და ორიოდ დღით მაინც რედაქტორობას გამოსცდის (დღეს ეს საქმე ძნელი აღარ არის). საზოგადო მოღვაწეობა სასახელოდ არის მიჩნეული? მისი მეზობლის სახელსა და გვარს გაზეთებში ბეჭდავენ? იგი უეჭველიად წავა ამა თუ იმ საზოგადოების კრებაზე და «რეჩს» იტყვის. უანგარიშოდ ფულის ხარჯვა სიმდიდრის ნიშანია? იგი უკანასკნელს ხუთ შაურს ეტლში მისცემს, ერთს ძალიან გააჭენებს, ხოლო შინ რომ წავა – მშიერი დაიძინებს. ერთის სიტყვით, ქართველი ბევრს ფართი-ფურთობს, მაგრამ არა თავის შინაგან მოთხოვნილებით, არამედ უფრო წაბადვა-წახედულებით, რომელსაც ჩვენი – ქართველების – რაოდენობითი სიმცირე ნიადაგს აძლევს და შესამჩნევად ხელს უწყობს.

მაგრამ, რასაკვირველია, წაბადულობითაც ადამიანი ყოველთვის მიზანს ვერ მიაღწევს. «დაწეული» «აწეულს» ხშირად ვერ დაეწევა, თუნდაც ძალიან წაჰბადოს და მოინდომოს მასთან გათანასწორება. ამ შემთხვევაში ბედისაგან დაჩაგრულს შ უ რ ი ა ნ ო ბ ი ს გ რ ძ ნ ო ბ ა უწევს დახმარებას. აბა როგორ არ შემურდეს ქართველს თავის მეზობლის დოვლათი და გაკეთება, როცა მას კარგად ახსოვს, რომ ისიც მასავით ღარიბი და გაჭირვებული იყო. «მაშინ მეგობრობდა, ეხლა კი ცხვირს ზევით იწევს. რითია მასზედ უკეთესი? არც დედით, არც მამით, არც გვარიშვილობით, არც ჭკუით» (ქართველებს ყველას ჭკვიანებად მიგვაჩნია ჩვენი თავი). და აბა როგორ არ აღევსოს გული შურით? დიად, შურიანობა ჩვენი სამარცხვინო თანმყოფი გახლავთ. იმერელი ცეცხლს წაუკიდებს და გადასწვავს თავის მეზობელს. გგონიათ მტრობით? არა, მარტო იმიტომ, რომ მეზობელმა აიწია,

ცოტათი ქონი მოიღო და ეს კი მეორესთვის, რომელიც ღარიბად დარჩა, შესაშური საქმე შეიქმნა.

ვინმე იტყვის: მერე აქ ხალხის რაოდენობის სიმცირის გავლენა რა სიტყვაზე მოსატანიაო. ჩვენ კი გვგონია, რომ არის «მოსატანი». საქმე ის გახლავთ, რომ უცხოს მიმართ ქართველმა სრულებით არ იცის შურიანობა. ჩაასახლეთ ქართულ სოფლებში რუსი ან სომეხი, _ ქართველები კრინტს არ დასძრავენ, გულშიც კი არ გაივლებენ უკმაყოფილებას. ამავე დროს საკმარისია მეორე ან მესამე სოფლის ქართველმავე მათს სოფელში მამული შეიძინოს და დასახლდეს, რომ ყველანი მოსისხლე მტრებად გადაექცნენ. რათა? იმიტომ, რომ რუსი და სომეხი უცნობნი არიან. ამათთან ქართველს არა აკავშირებს რა, მათ იგი არ ედარდება, მათი დაწინაურებით თავის თავს არ სთვლის შერცხვენილად და შეურაცხყოფილად. სულ სხვაა თავისიანი, _ მისიანმა იგი «ვერ უნდა დასჯაბნოს». დამახასიათებელ მაგალითს გეტვით. ამას წინად, გურიის ორი სოფლის წარმომადგენელნი სამედიატორო სასამართლოს სადავო საქმეს არჩევინებდნენ. საქმე მამულის ყიდვას შეეხებოდა. ერთი სოფელი სახელმწიფო საადგილ-მამულო ბანკს მოელაპარაკა მამულის საყიდლად და ფასზეც მოურიგდა. ეს გაიგო მეორე სოფელმა, რომელიც გასაყიდ მამულის ახლოს მდებარეობს, მაგრამ მის ყიდვაზე ყოველთვის უარს ამბობდა, და იმ მამულის ყიდვის სურვილი ამასაც სწორედ ახლა აღეძრა. პირველი სოფლის გლეხები ცოტა შორეულნი იყვნენ, უნდა მოსულიყვნენ და იმ ბანკის მამულში დასახლებულიყვნენ, და ახა ამას როგორ მოითმენდნენ მეორე სოფლის მკვიდრნი! დაეჯიბრა ერთი მეორეს ორი სოფელი. ამ ცილაობაში პირვანდელი ფასი ბანკს შესამჩნევად აუწიეს და კინაღამ ერთმანეთი არ დახოცეს. საქმე სამედიატოროდ გადაიქცა. საქმის გარჩევის დროს ერთმა მოსამართლემ შენიშნა სოფლელების წარმომადგენლებს, შეთანხმდით, თორემ, მამული არც ერთს არ გხვდებათ, _ ბანკი რუსებს მისცემს და შინ რუსები ჩამოგისახლდებიანო. ამაზე, იცით, რა მიუგეს სოფლელებმა? ყური დაუგდეთ: «ზღვამ წალეკოს, არ მეწყინება, _ სთქვა მეორე _ «მკვიდრი» სოფლის წარმომადგენელმა, _ მაგრამ ამ ჩვენებურ ნამს თავი როგორ წავალეკინოვო». ასე გახლავთ: რუსი «ზღვა» არის და მან რომ წალეკოს, გურული არას ამბობს, «არც ეწყინება», მაგრამ «ნამს» ე. ი. მესამე სოფლიდან მოსულ თანამომძმეს კი ნებას არ მისცემს მის გვერდით სული მოითქვას და თავისი ცხოვრება მოაწყოს. სწორედ იმიტომ, რომ ჩვენ ცოტანი ვართ, რომ ყველანი ერთმანეთს ვიცნობთ და არაფრად ვაგდებთ, _ ერთმანეთი ნამად მიგვაჩნია. ნამი ნამის სწორი უნდა იყოს და არამეტი. თუ სადმე შემთხვევით ნელ-ნელა გაიზარდა და პატარა ტბად ქცევა დაიწყო, მისი ძმა მაშინვე ძირს გამოუთხრის და ხევში გადაუშვებს. «გული ვერ მოუთმენს», «თავმოყვარეობა ნებას არ მისცემს»...

გაზვიადებულ თავმოყვარეობის აღმოცენებას სწორედ პატარა ხალხში აქვს განსაკუთრებით ნოყიერი ნიადაგი. აქ პიროვნება ისე დაჩრდილული არაა, როგორც დიდ ეროვნებაში. კერძო ადამიანი, მრავალში შერეული, თავისთავს მხოლოდ ნაწილად გრძნობს მთელი ხალხოსნურ ორგანიზმისა. პატარა ხალხში კი ეს ასე არ არის. აქ იგი ერთეულს წარმოადგენს, რომელიც ბევრ მის პირად ნაცნობს უეჭველად აღემატება ღირსებით, ვინაიდან, ხალხის თქმისა არ იყოს, «უარესის უარესი არ დაილევა». ამიტომ ნუ გაგიკვირდებათ, თუ ჩვენში ამდენი «განდიდების სენით» ავადმყოფი ადამიანი მოიპოვება. ყველას, ვისაც ოდესმე «საზოგადო საქმის» გულისთვის ორიოდე მუქთი სიტყვა დაუხარჯავს, სამშობლოს მხსნელად

მოაქვს თავი და ხშირად გულწრფელად სჯერა, რომ ხალხის ბედილბალი მის პიროვნებასთან არის განუშორებელი შეკავშირებული. ყოველგვარი საზოგადოებრივი მსჯელობა უპირველეს ყოვლისა პიროვნების თავმოყვარეობის, მისი «მე»-ს საკითხთან არის შეკავშირებული. ვთქვათ, ჩვენში ვინმე რაიმე საზოგადო საქმეს აკეთებს: უნდა იცოდეთ, რომ ყოველგვარ სხვა საქმისთვის იგი ნამდვილ ინკვიზიტორად გადაიქცევა. ყველა ვალდებულია მხოლოდ ის საქმე სცნას საჭიროდ და სასარგებლოდ, რომელსაც იგი ემსახურება. თავის თანამოქალაქეთა ნიჭსა და გულწრფელობას იგი აფასებს არა მართლა ნიჭისა და გულწრფელობის საფუძვლით, არამედ იმის მიხედვით, თუ ვინ რას და როგორ ჰფიქრობს მის მიერ ამოჩემებულ საქმეზე. ეს ყოვლად ანტისაზოგადოებრივი ზნე პირდაპირი შედეგი არის ხალხოსნურ სიმცირისა. ეს განდიდების სენი ხშირად აყალბებს ადამიანის მსჯელობასა და შეხედულებას, ამას მკითხველი შემდეგი უბრალო მაგალითით გაიგებს. ეჭვი აღარ არის, რომ დღეს ქართველებისათვის სახელმწიფო სამსახურის კარები თითქმის სრულებით დახშულია. ეს ფაქტი, დაკვირვებაც რომ არ გექონდეს, «კავკასიის კალენდრის» ადრესების დათვლითაც ადვილად დამტკიცდება. ვთქვათ, თქვენ აღნიშნეთ ეს ფაქტი საუბარში ისეთ ქართველ მოღვაწესთან, რომელიც თვითონ სახელმწიფო სამსახურშია. როგორ გგონიათ, _ დაგეთანხმებათ? სცდებით! აბა როგორ დაგეთანხმებათ, როცა თვითონ აქვს ასეთი სამსახური. «ადგილებს იძლევიან, როგორ არ იძლევიან, _ აი, «მას» მისცეს ხომ ადგილი? მთავრობა ყოველთვის აძლევს სამსახურს ნიჭიერს და მცოდნე კაცებს», ასე გეტყვით იგი. არ იფიქროთ, ვითომ ამის მთქმელი უეჭველად მთავრობის მადმერთებელი იყოს. არა, შეიძლება იგი დიდი რადიკალიც იყოს, და თუ ამას ამბობს, მხოლოდ იმის მეოხებით, რომ თავისი თავი ყოველთვის მსჯელობის შუაგულში აქვს წარმოდგენილი. ვინ იცის, ჩვენში საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე რამდენი ადამიანი მტრობს და ეწინააღმდეგება ერთი მეორეს არა იმიტომ, რომ ვითომ პრინციპებით ერთმანეთისგან განშორებულნი არიან, არამედ მარტოოდენ იმის გამო, რომ ერთი მეორის ავტორიტეტს არ სცნობენ და ერთმანეთს თავმოყვარეობას არ უკმაყოფილებენ.

მიუხედავად თავმოყვარეობის ამგვარი გაზვიადებისა, პატარა ხალხში ნამდვილი ავტორიტეტი ფრიად ძნელი მოსახვეჭია. ხალხის რაოდენობის სიმცირე თუ კერძო თავმოყვარეობის გასაზვიადებლად შესაფერის ნიადაგს იძლევა, სამაგიეროდ ავტორიტეტის შექმნას ძალიან აბრკოლებს. ჩვენ ვგულისხმობთ ისეთ ავტორიტეტს, რომელიც კერძო ადამიანის პირად ღირსების განსაკუთრებულ უპირატესობაზეა დაფუძნებული და ეს უპირატესობა და მის წინაშე თავის მოხრა მრავალთაგან ნებაყოფლობით არის მიღებული. ასეთ ავტორიტეტის მოპოვება პატარა ხალხის განსაკუთრებით დამჯდარი და მტკიცე ხასიათის პატრონი იშვიათ ადამიანებს შეუძლიანთ. პატარა ხალხი შინაობაში არსებითად ავტორიტეტის წინააღმდეგია.

რახან ყველა თანამემამულენი ერთმანეთის ახლობელნი არიან და ყოველი წვრილმანი ერთმანეთის ცხოვრებისა იციან, ამიტომაც აღარავის რჩება ის შარავანდედით მოცული უცნობლობა, რომელიც ავტორიტეტისათვის აუცილებელია. ადამიანები თუ გავატიტვლეთ, ყველანი დაახლოებით ერთმანეთის მსგავსნი გამოჩნდებიან. და პატარა ხალხში ყველანი სულიერად გატიტვლებულნი არიან ერთმანეთის წინაშე და ეს არის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მიზეზი, რომ იქ ავტორიტეტს იშვიათად სცნობენ. ყველა ჩვენი დაწესებულება ამ

აზრის ცხადი დამტკიცებაა. საცა უნდა მიხვდეთ, ყველგან ანარქიას და არეულობას იპოვით და არსად რაიმე ავტორიტეტის ცნობას და წესრიგისადმი დამორჩილებას. ამიტომ, რომ ქართულ დაწესებულებაში ქართველი ყოველად უვარგისი მომუშავე და გლახა მოსამსახურეა. იგივე ქართველი რუსულ დაწესებულებაში ჩინებული ჩინოვნიკია. ქართველს იგი არასდროს არ დაემორჩილება, უცხოს წინაშე კი ოთხადაც მოიხრება. სხვათა შორის ესეც არის მიზეზი, რომ ქართველობაში საზოგადოებრივი აზრის ჭაჭანება არაა. ჩვენში იმდენივე აზრია, რამდენი ქართველიც მოიპოვება. ყველა ამ აზრთაგან ერთის ან რამდენისამე გონებრივ ნაკადულის შექმნა და საზოგადოებრივ აზრად გარდაქმნა უავტორიტეტოდ შეუძლებელია.

დასასრულ, ავტორიტეტზე არა ნაკლებ ძნელი საქმეა ადამიანისთვის პატარა ხალხში სულიერი დამოკიდებულობის ანუ პირად ავტონომიის შენარჩუნება. აქ ყველანი ერთმანეთის საქმეში ხელებს აფათურებენ და ხშირად სხვის ძვირფასსა და უწმინდეს საგანს თავისთვის უბრალო მასლაათისა და დროს გატარების საგნად იხდიან. პატარა ეროვნებაში ამ მხრით სასტიკი წინააღმდეგობაა კერძო ადამიანსა და «საზოგადოებას» შორის. უკანასკნელი არც ერთ კუნჭულს არ უტოვებს კერძო ადამიანს, რომ იქ თავისუფლად ამოისუნთქოს და სულის მყუდროება ჰპოვოს. მგრძობიარე ადამიანისთვის ეს განწყობილება დრამატიზმით აღსავსე მომენტი არის. ამ მომენტის სიმწვავის განელებას და სულიერი სიმშვიდის მოპოვებას იგი მხოლოდ მაშინ შესძლებს, თუ თავისსა და «საზოგადოებას» შუა ერთგვარ ღობეს გაავლებს და თავის სულიერ საკუთრებას ფხიზელ დარაჯად დაუდგება. ეს საქმე არც ისე ადვილი არის, ეს მთელი ფსიხოლოგიური ხელოვნებაა, რომლის შესწავლა და შეთვისება ყველასათვის ხელმისაწვდომი არაა...

როგორც ხედავთ სიმცირეს ბევრი ხალხის მხრით თავისებური საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს. ჩვენ აქ მხოლოდ რამდენიმე მხარე აღვნიშნეთ. ყველა ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ჩვენისთანა პატარა ხალხს განსაკუთრებით ესაჭიროება პიროვნების კულტურა, რომელიც ადამიანის სულიერად გამფაქიზებელი და ამძაღლებელია.

1906-1910 წ.

ი ა კ ო ბ გ ო გ ე ბ ა შ ვ ი ლ ი

იაკობ გოგებაშვილს მე პირადად ვიცნობდი მისი სიცოცხლის უკანასკნელი 11 წლის განმავლობაში და ვიცნობდი, შეიძლება ითქვას, ახლოს: ვხვდებოდი ხშირად, ხშირი მსვლელობა მქონდა მასთან, მასაც – ჩემს ოჯახში და ჩემს ახლობლებთან, – ნიკოლოზ ცხვედაძის სიყრმის მეგობარი იყო, – გვქონდა ერთმანეთთან ახლო დამოკიდებულება, მისი ერთ ერთი ნების ამსრულებელიც ვიყავი, სიკვდილის დროსაც თავს ვადექი.

იგი განუწყვეტელი ბრძოლის მიუხედავად, რომელსაც იგი მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში ეწეოდა, თვითმპყრობელობის ბიუროკრატიასთან ქართული ენისა და ერის დასაცავად, თავისი ცხოვრების წესით «კაბინეტის კაცს» წარმოადგენდა, ოთხ კედელს შუა იყო გამომწყვდეული და მისი ცხოვრება მოკლებული იყო გარეგან ეფექტებს. ამიტომაც მეც ვერ მოგიხირობთ აქ ასეთებს.

იაკობი განდეგილად ცხოვრობდა, განმარტოებულად, უოჯახოდ, უცოლშვილოდ. ამის მთავარი მიზეზი იყო, რამდენადაც ვიცი, მისი ავადმყოფობა;

იგი ახალგაზრდობიდანვე ჭლექით იყო დაავადებული და ამიტომ მან ნება არ მისცა თავის თავს ცოლშვილისათვის მოეკიდნა ხელი, დასძლია სიყვარული, რომელიც, როგორც გამიგია, ერთ დროს უღვივოდა ერთი ჩინებული ახალგაზრდა ქართველი ქალის მიმართ.

ასეთმა, ჭლექით დაავადებულმა კაცმა 72 წელიწადს იცოცხლა და მაშინაც, როცა მოკვდა, ჭლექისაგან არ მომკვდარა. და ეს მოხდა იმის მეოხებით, რომ იაკობმა გასაოცრად იცოდა თავის მოკვლა. თავის დღეში იგი მცირეოდენ უწესრიგობასაც კი არ შეიტანდა არც ჭამა-სმაში, არც გართობაში, არც სეირნობაში, არც მოსვენებაში, არც ამინდის გაფრთხილებაში. საარაკოდ იყო გადაქცეული მისი კალოშები, ქოლგა, თბილი პალტო და პლედი. კარგ დარშიაც კი უკალოშოდ არ გავიდოდა ქუჩაში – იქნებ გაავდრდესო. როგორც კი ამინდს მცირეოდენ არევა შეემჩნეოდა, მაშინვე შინ დაბრუნდებოდა. ორპირ ქარს თოფივით ერიდებოდა. და არა თუ ეს, თავის ბინაში არასოდეს იმ ოთახში არ გაჩერდებოდა, სადაც ფანჯარა ჰქონდა ღია. აბა რამდენჯერ ვყოფილვარ მასთან და არასოდეს არ მინახავს, რომ იგი ფანჯარაღია ოთახში ყოფილიყოს დამჯდარი. მხოლოდ ერთხელ ვიყავ მოწმე, რომ ამ წესს უღალატა: ზაფხულში, სრულიად წყნარ ამინდში, კარი გააღო აივნისაკენ და ესეც მოხდა მხოლოდ სტუმრების ხათრით: სადილად ვყავდით დაპატიჟებული რამდენიმე კაცი (ნიკ. ლოლობერიძე, ნიკ. ცხვედაძე, არტ. ლაისტი, ნიკ. ლომოური მასაც რომ იწვევდი, უეჭველად ყურადღება უნდა მიგვექცია კარებისა და ფანჯრებისათვის, ყოველ შემთხვევაში ორპირი ქარი არასგზით არ უნდა მოხვედროდა. აგრეთვე ოთახში, თუ ზამთარი იყო, სითბოს ნაკლებობა არ უნდა ყოფილიყო, ვინც ამას არ შეუსრულებდა, მეორეხელ აღარ ეწვეოდა და არც დაუმაღავდა: «რა ვქნა, სიამოვნებით გეწვევოდი, მაგრამ მეშინიან – გამაციებთო». ისე კი საერთოდ არ უყვარდა წვეულებაში ან სტუმრად წასვლა. ერთხანს ქართულ თეატრში სიარულსაც კი დაანება თავი ამის მიზეზით. ეს ასე მოხდა: ქართული თეატრის შენობა (არწრუნისეულ ქარვასლაში) თავადაზნაურობამ გადააკეთა, მაგრამ ეს გადაკეთებული შენობა, როგორც ი. გოგებაშვილი წერდა ერთხელ, «რაც დევერხანა გამოდგა, წარმოდგენის დროს ქარი ისე ქშუტუნობდა, როგორც დიდმის მინდორში, და აფრთხობდა საზოგადოებას». ყოველ შემთხვევაში იაკობის დასაფრთხობად ეს ქშუტუნი სრულიად საკმარისი იყო, და იგი აბონემენტს რეგულარულად იღებდა, მაგრამ წარმოდგენებს გაციების შიშით იშვიათად ესწრებოდა.

მგონია იმავე ავადმყოფობით უნდა ყოფილიყოს გამოწვეული, რომ ი. გოგებაშვილი ძალიან მგრძნობიერი და ფიცხი ადამიანი იყო: ისეთ რამეს იწყენდა, რასაც სხვა ყურადღებას არ მიაქცევდა ან ნაკლებ მიაქცევდა. მახსოვს მაგალითად, ასეთი ამბავი.

1904 წელს ი. გოგებაშვილის ბიოგრაფია დავბეჭდე კალენდარში. დაბეჭდვამდე გადავიკითხე, სხვათა შორის, მისი სტატიები – ზოგი ხელახლა, ზოგი პირველად – სხვადასხვა ჟურნალ-გაზეთებში, რათა გერმანული «საფუძვლიანობის» პრინციპისათვის არ მეღალატნა: მაშინ მე გერმანიიდან ახლადდაბრუნებული გახლდით. გერმანულად განსწავლული, ბიუხერის მოწაფე. და შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ, როგორ «სახტად დავრჩი», როდესაც იაკობის ერთ-ერთ სტატიაში ასეთი სტრიქონები წავიკითხე: «შენიშნულია ხალხისაგან, რომ სამი მომკალი, აყოლით და ჰოოპუნით მომუშავე, იმდენს გააკეთებს, რის გაკეთებაც ხუთს ცალცალკე მუშას გაუძნელდება, რად? იმიტომ, რომ აყოლის დროს ადამიანების

მომრავლობა მეორდება თითქმის თავისთავად. მხედველობას ეშველება სმენა და ორივე გრძნობანი შეერთებული ძალით ამოქმედებენ ადამიანის ასოებსა; _ საერთო მუშაობა, ერთს ყაიდაზე მომართული, აქეზებს, ამხნეებს მომუშავეთა, ართობს მათ და დაღლილობას გვიან ჰგვრის. ასე სასიკეთოდ მოქმედებს ტაქტი დიდებუედაც და პატარებუედაც». უნდა გამოვტყდე, მაშინ კი ვთქვი: რა ღრმა შინაარსი ყოფილა ქართულ ანდაზაში, რომელიც ამბობს «შინაურ მღვდელს შენდობა არა აქვსო!» ის აზრი, რაზედაც ჩემმა ბიუხერმა მთელი წიგნი ააგო. იაკობს აგერ აქვს სხარტად გამოთქმული მეთქი.

მაგრამ ეს _ სხვათა შორის. დავბეჭდე ეს ბიოგრაფია, სურათით. წიგნი გამოვიდა, მაგრამ, ვხედავ, იაკობი შემომწერა: პირს მარიდებს, სალამს არ მაძლევს, არ მელაპარაკება. ვერ გამეგო, რა იწყინა ან რამ აწყინა. რამდენიმე კვირის შემდეგ გამოირკვა ჩემი დანაშაული. იაკობმა თურმე ის იწყინა, რომ მე მისი ბიოგრაფია იმ შრიფტით კი არ დავბეჭდე, როგორც ილიასი, აკაკისა, ყიფიანის და სხვების ბიოგრაფია, არამედ უფრო წვრილი შრიფტით. საქმე ის არის, რომ იაკობის ბიოგრაფია მოცულობით, სხვებთან შედარებით, უფრო დიდი გამოვიდა, და რომ ერთგვარი სიმეტრია დამეცვა, იგი უფრო წვრილი შრიფტით ავაწყობინე სტამბას. რა ვიცოდი, რომ ეს მის რისხვას გამოიწვევდა. პეტრე უმიკაშვილმა კი მითხრა მაშინ დაუფარავად: «ასეთი დოყლაპიობა როგორ მოგივიდა იმერელ კაცს, როგორ არ იცოდი, რომ იაკობთან, არა თუ ეს, ღვთის წყალობაც სიფრთხილითაა სათქმელიო».

გოგებაშვილი მთელს ქართველობაში ერთადერთი ადამიანი იყო, რომელიც ახალგაზრდობის შემდეგ სამსახურში არ შესულა და მხოლოდ თავისი ნაწერების ჰონორარით ცხოვრობდა. მისი ცხოვრების წყარო იყო ის შემოსავალი, რომელსაც მას აძლევდა უმთავრესად მისი სამი სახელმძღვანელო: «დედა _ ენა», «ბუნების კარი» და «*Нечто из жизни*» და ეს წყარო გაცილებით უფრო დიდი იქნებოდა, ი. გოგებაშვილი რომ დათანხმებულიყო ამ სახელმძღვანელოების ცოტაოდნავ გაძვირებაზე, ფასის გადიდებაზე. მაგრამ იგი ამას ყოველი საშუალებით ერიდებოდა. მაგალითად, ერთ დროს მან, «დედა_ენის» პარალელურად, ქართული წერის «დედანი» გამოსცა, მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ იგი მალე გასაღდა, მან მისი გამოცემა აღარ განაახლა: ის «დედანი» შემოკლებული სახით «დედა-ენაში» შეიტანა და იმავე დროს «დედა-ენის» ფასი არ გაუდიდება. ცალკე «დედნის» გამოცემაზე ხელის აღებას ი. გოგებაშვილი ასე ხსნიდა: «დედანი» ღირდა ექვს შაურად, ყდით ჯდებოდა ორ აბაზად. «დედა-ენაშიაც» ამდენივე უნდა მიეცათ მოსწავლეებს. ოთხი აბაზის გაღება კი ჩვენი ღარიბი ხალხისათვის სამძიმო იყო. ამიტომ იგი მინიმალურ ფასს ადებდა თავის სახელმძღვანელოებს, რის გამო შემოსავალსაც გაცილებით იმაზე ნაკლებს იღებდა, რისი მიღებაც შეეძლო ნამდვილად.

ლუარსაბ ბოცვაძე ი. გოგებაშვილის ახლობელი კაცი იყო, თუ მეხსიერება არ მდალატობს, იაკობის გარდაცვალების ხანებში ერთ-ერთ თავის წერილში ამბობდა, რომ იაკობს ცხრაას თუმნამდე ჰქონდა წელიწადში შემოსავალიო. ჩემი დაკვირვება კი იმას ამბობს, რომ მისი შემოსავალი ექვსას თუმანზე მეტი არ უნდა ყოფილიყოს წელიწადში. ყოველ შემთხვევაში, ცხრაასი იყო თუ ექვსასი, ყოველ ექვსს გარეშეა, რომ თვითონ იგი ამ შემოსავლის ნახევარზე მეტს არ ხარჯავდა თავის თავზე. ძალიან სადად და უბრალოდ ცხოვრობდა: ეჭირა პატარა ბინა, _ მართალია, ძალიან ნათელი და მზიანი, _ რომელშიაც მხოლოდ ერთი ოთახი იყო მოზრდილი,

დანარჩენი ორი – საწოლი და სამუშაო ოთახი – პატარა იყო. ჰყავდა ერთი მოსამსახურე და ჭამა-სმის ხარჯებშიაც ძალიან ზომიერი იყო.

თავის შემოსავლის, სულ ცოტა, ნახევარს ი. გოგებაშვილი საქველმოქმედო საქმეებზე ხარჯავდა. უმთავრესად მოსწავლე ახალგაზრდობას აძლევდა შემწეობად. იშვიათად გამოზრდილა იმ დროში საშუალო და უმაღლეს სასწავლებელში ისეთი ხელმოკლე ახალგაზრდა ქართველი, რომელსაც თავის მიმართ, ამათუიმ გზით, ყურადღება დაემსახურებინოს და რომლისათვის ი. გოგებაშვილს, აშკარად ან ფარულად, ერთდროულად ან სისტემატურად, დახმარება არ მიეცეს. იგი ყოველთვის ჰკრებდა ცნობებს ასეთი ახალგაზრდების შესახებ და გარდა ამისა, რომ თვითონ უგზავნიდა შემწეობას, თავის ნაცნობ-მეგობრებს, ცეცხლს უნთებდა მათთვის სტიპენდიის გასაჩენად ან სისტემატური დახმარების დასანიშნავად.

რასაკვირველია, ყოველთვის არ უმართლებდნენ მას იმედებს ის ახალგაზრდები, რომლებსაც იგი მფარველობდა. და არც გასაკვირია, ვინაიდან იგი სხვებისაგან მიღებულ ცნობებს ეყრდნობოდა და თვითონ პირადად არც კი იცნობდა იმ ახალგაზრდებს. მაგალითად მახსოვს ასეთი ამბავი. პირველი რევოლუციის ხანებში ი. გოგებაშვილმა დიდი მფარველობა დაუწყო – ისევ სხვების ცნობების საფუძველზე – ერთ საშუალო სასწავლებლის კურსის დამსრულებელ მოწაფეს: აქებენო, სწავლა უნდაო, ქართულის სპეციალისტი გამოვაო, საშუალება მივცეთ უნივერსიტეტში წასასვლელადო, იქნებ საზღვარგარეთაცო. იმდენი უჩიჩინა ყველას, იმდენი ცეცხლი დაანთო ამის ირგვლივ, რომ თავისი გაიტანა: მოხერხდა იმ ყმაწვილის გაგზავნა სასწავლებელში.

განვლო რამდენიმე წელიწადმა; ბევრი არა გაგვიგია რა მის შესახებ სწავლის დროს, სულ არაფერი – სწავლის დასრულების შემდეგ. ამასობაში ი. გოგებაშვილიც გარდაიცვალა, რომელსაც აგრეთვე თავის სიცოცხლეში არა გაუგია რა თავისი «პროტეჟე» შესახებ. განვლო კიდევ მრავალმა წელმა. ერთ საღამოს არტურ ლაისტი შემოდის ჩემთან სამასლაათოდ და ძველი ამბების მოგონებაში გულის გადასაყოლებლად. გავერთეთ მოგონებებში: მასალა ყოველ შეხვედრისას ბევრი გვქონდა. 30 წლის ნაცნობობა გვქონდა ერთმანეთის. უცებ ლაისტი შეჩერდა, მომაჩერდა და მეუბნება:

– იცით, რას გეტყვით?

– ?

– გახსოვთ ი. გოგებაშვილის «პროტეჟე» ახალგაზრდა ¹, რომლის სასწავლებელში გამგზავრების გამო იმდენი ლაპარაკი იყო თავის დროზე და მის მასწავლებელ სპეციალისტსაც რომ წერილებს ვწერდით აქედან?

– ძალიან კარგად.

– ახლა მეორე კითხვა. გინახავთ ვერის ხიდთან კონკებში გახვეული დედაბერი რომ მათხოვრობს და ასე გაჰკვივის: «ღვთისმშობელი შეგიბრალებთ, – შემიბრალებთ. გამკითხეთო?»

– როგორ არა, თითქმის ყოველდღე.

– ჰო და – ეს დედაკაცი იმ ¹-ის მამიდა ყოფილა; ყოველ დილას გამოაგდებს თურმე ამ მამიდას სახლიდან: წადი, იმათხოვრე, მოინაგრე და შინ მოიტანეო. დედაკაცი მოდის იმ ადგილას, ზოგჯერ ზემელთან რომ ტრამვაი ჩერდება, იქაც

ამოდის, გულის მომწველად გაჰკივის, აგროვებს სამოწყალოს და სალამოს შინ ბრუნდება ნამათხოვრალით.

ეს უკანასკნელი ამბავი ი. გოგებაშვილის სიცოცხლეში არ ყოფილა. მაგრამ რომც ყოფილიყო იგი მაინც მის რწმენას ოდნავაც ვერ შეარყევდა. სწავლა-განათლება მას ჩვენი წარმატების ფუძედ და გაკეთილშობილების საშუალებად მიაჩნდა და ამაში მას ვერ დააეჭვებდა ვერავითარი კერძო შემთხვევა. სწავლა-განათლება, დედა-ენა, ეროვნება, სამშობლოსადმი სიყვარული, მამულიშვილობა – ყველა ეს მისთვის იყო არა უბრალო იდეური პრინციპები, არამედ სულიერი არსებობის პრინციპები, რომლებითაც იგი სუნთქავდა და რომელთა გარეშე მას პირადი ცხოვრება არ ჰქონდა. ამ სფეროში იყო მუდამ მისი აზრი და გონება გართული, მასთან იყო მთელი მისი არსება შეზრდილი და შესისხლხორცებული იმგვარად, რომ თავისი პირადი «მე», თითქოს არც ჰქონდა იქიდან გამოცალკევებული. ეს იყო მისი სიმდიდრეც და სიღარიბეც. ლაპარაკი, მსჯელობა, აზროვნება მხოლოდ ამ საგნებზე ეხერხებოდა სიყვარულით, ხალისითა და გატაცებით. ეს იყო მისთვის ცოლშვილიც, ოჯახიც, გართობაც, პირადი ცხოვრებაც, ის არავის უნახავს თავის დღეში არც მოთამაშე, არც მოქეიფე, არც საზოგადოებაში გამართობი, არც პირადი ხასიათის საქმით დაინტერესებული. მთელი მისი გულისყური იმ იერიშის მოგერიებისაკენ იყო მიმართული, რომელიც ცარიზმის ხელისუფლებას განუწყვეტლივ მოჰქონდა საქართველოს საარსებო ეროვნულ ფუძეებზე. და აქ ი. გოგებაშვილს ზოგჯერ ისეთ რამეზე უხდებოდა დარდი და ზრუნვა, რაც დღეს იქნებ სასაცილოდ ჩანდეს, მაგრამ მაშინ როდი იყო აზრს მოკლებული.

მაგალითად, მახსოვს ასეთი ამბავი, 1904 წელს გაზეთებში დაიბეჭდა ცნობა: სინოდს განზრახვა აქვს საქართველოს ექსარხოსის ადგილი გააუქმოს და ნაცვლად ამისა ბაქოს სამიტროპოლიტო დააწესოსო. იმავე დღეს ი. გოგებაშვილი მეძახის და მეკითხება:

– წაიკითხე?

– რა?

– რომ საექსარხოსოს აუქმებენ?

– წინ წყალი, უკან მეწყერი!

– ასე იყოს, მაგრამ ჩვენ ამით რას მოვიგებთ? ისევ სჯობდა ეგ ოხერი აქ გდებულებიო, «საქართველოს ექსარხოსი» მაინც ერქვა, ახლა აქაც მოისპობა საქართველოს სახელი.

და ი. გოგებაშვილის გულისწუხილი გასაგები იქნება, თუ გაიხსენებთ, რომ ეს ის დრო იყო, როცა ცარიზმის ხელისუფლება საქართველოს ძეგლებზე წარწერებს ფხეკდა, ქართულ გვარებს მეტრიკებში და მეტრიკების გარეშეც რუსულ გვარებად აკეთებდა, ადგილებს რუსულ სახელებს აძლევდა, საქართველოს «ყოფილი საქართველოს» სახელწოდებით იხსენიებდა და ქართველებს სახელად «ტუხემცებს» გვეძახდა, და თუ საქართველო მხოლოდ წარსულში არსებობდა, თუ ქართველი «ტუხემცად» იყო გადაქცეული, ი. გოგებაშვილს როგორღა უნდა დაეცვა და ვისთვისღა უნდა დაეცვა ქართული ენა?

გოგებაშვილის პიროვნების გასაგებად, აღნიშნულის გარდა, მგონია, ის გარემოებაც არის მხედველობაში მისაღები, რომ იგი მეტისმეტად მგრძნობიარე ნერვული სისტემის პატრონი იყო და ყოველ უსიამოვნებასა და წყენას ძალიან მწვავედ განიცდიდა. იყვნენ ჩვენში ზოგნი ისეთები, რომელნიც პირს უკან ლაპარაკობდნენ. რა გასაკვირია ი. გოგებაშვილი თავის სახელმძღვანელოებს

იცავდეს მთავრობისა და სხვა ავტორების წინაშე, – ამით იგი თავის შემოსავალს იცავსო. რამდენჯერ უთქვამს მას ამის საპასუხოდ: «პირუტყვს სხვაც პირუტყვი ჰგონიაო». თვითონ იგი, მაგალითად, ასე ათავებდა ერთ თავის სტატიას კორხანიდის სახელმძღვანელოს წინააღმდეგ: «მე იმედი მქონდა, რომ ჩემს ადგილს შემდეგ ქართულს სკოლებში დაიჭერდა ქართველი პედაგოგი, რომელიც შეადგენდა უკეთეს სახელმძღვანელოებს ქართულისას და რუსულისას, ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულს, და ხალხის განათლებას წინ გადაადგმევინებდა ნაბიჯსა. ლამის ეს იმედი გამიცრუვდეს, და ჩვენს სკოლაში შემოგვეჭრნენ მუნჯნი უცხონი და გაამეფონ მასში უკიდურესი, პოლიტიკანობა, – ქართული ყველაფერი გაქრეს და სახალხო სკოლა გახდეს კერად გონების დახშვისა და სიბნელისა».

განსაკუთრებით უღმობელი იყო ი. გოგებაშვილი იმ მოხელეების მიმართ, რომელნიც «ქართულის გაქრობას» გზას უკაფავდნენ სკოლებში და უპირატესად, როდესაც ასეთ მოხელეებში ქართველები გამოერეოდნენ, ამ შემთხვევაში ი. გოგებაშვილის რისხვას საზღვარი არ ჰქონდა და ვერავითარ საშეღავათო გარემოებაზე მითითებას მას ვერ გააგონებდით. ასეთი ქართველი, თუგინდ სხვაფრივ დამსახურებულიც ყოფილიყო, მტერი იყო ხალხისაც და მისიც. ასეთი ბრალი დაედო ერთ დროს ისტორიკოსს თ. ჟორდანიას. სამრევლო სკოლების მეთვალყურედ იყო დანიშნული და, ადგილის დაკარგვის შიშით, ვოსტორგოვს დაემორჩილა და მისი პოლიტიკის გატარება იწყო სამეგრელოს სკოლებში. იმ ხანებში მეც მომიხდა ამის გამო უსიამოვნო წერილების წერა თ. ჟორდანიას შესახებ, რომელიც ჩემი ყოფილი მასწავლებელი იყო, რომ შევხვდით ერთმანეთს, პირველად ეს მომახალა იაკობმა:

– მადლობა ღმერთს, რომ მიხვდი და დაინახე იმ არამზადას მოღალატეობა!

– ჰო, მაგრამ, – ვეუბნები, – რაღაც უბედურებაა იმ კაცის თავზე, თორემ ისე აბა როგორ უნდა დავიჯეროთ, რომ გულით იგი ღალატობდეს ქართულ ენასა და კულტურას, როდესაც მას ამდენი უმუშავნია ამ კულტურისათვის!

– რას ამბობ, რას! განა ეს რამეს ამტკიცებს? რამდენი ექიმი, რომ თავის ლაბორატორიაში სულ მუდამ ხელს ურევს განავალში. მერე რა, – უყვარს მას ეს განავალი? ეეჰ, თქვა რუქამ არაკი! – ხელი ჩაიქნია და გამშორდა.

იაკობი ძალიან ფიცხი იყო როგორც პირადს ურთიერთობაში, ისე პოლემიკაშიც, მაგრამ საკვირველია: ეს სიფიცხე იშვიათად სტოვებდა უკმაყოფილების კვალს, ვინაიდან ყველამ იცოდა, რომ ი. გოგებაშვილი ყოველთვის გულწრფელი იყო, შეცდომაშიც და ჭეშმარიტებაშიც, და ყველა პატივსცემდა ამ გულწრფელობისა და პირდაპირობისათვის. აბა აკაკი სიტყვას ვის შეარჩენდა ან მწარე და გესლიან სიტყვაში ვის ჩამოუვარდებოდა, მაგრამ ი. გოგებაშვილის წყენინებას ერიდებოდა. მაგალითად, 1894 წელს ი. გოგებაშვილი საგრამატიკო პოლემიკაში გაერთო. ამ პოლემიკაში აკაკიც ჩაერია, მაგრამ მალე კამათზე ხელი აიღო და განაცხადა: მე ი. გოგებაშვილს მეტისმეტად პატივს ვცემ და არ მინდა ცხარე კამათით ჩრდილი მივაყენო ჩვენს დამოკიდებულებასო.

სამაგიეროდ, ი. გოგებაშვილიც დიდად პატივსცემდა აკაკის და მისი აღფრთოვანებული თაყვანისმცემელი იყო, ქართული პოეზიის იაღბუხს უწოდებდა მას. ანდერძშიც შეიტანა, აკაკის ყოველ წელიწადს 100 მან. აძლიეთ იმ ლექსების ჰონორარად, რომლებიც ჩემს სახელმძღვანელოში მაქვს მოთავსებულიო. სიცოცხლეში იგი, როგორც ვიცი, ყოველთვის უგზავნიდა აკაკის ჰონორარს.

პატივისცემით ი. გოგებაშვილი, იქნებ, ილიას სცემდა მეტ პატივს, ვიდრე აკაკის, მაგრამ აკაკი რომ მეტად უყვარდა, ეს ეჭვს გარეშეა. მაგრამ მისი გულწრფელობა იმდენად ძლიერი იყო, რომ ამ საყვარელ კაცსაც არ დაუმაღავდა იმ შენიშვნას ან საყვედურს, რომელიც გულში ჰქონდა სათქმელად, როდესაც ამას გარემოება მოითხოვდა. მხოლოდ აქ, ამ შემთხვევაში, იაკობი ჩვეულებრივ ცხარე, პილპილიანი იაკობი როდი იყო, არამედ მორიდებული, გულითადი, მოყვარული, გრძნობით აღსავსე მეგობარი. მე ამ სტრიქონებში მარტო ჩემს მოგონებას ვწერ და არ მინდოდა შიგ რაიმე ამონაწერები ჩამერთო ი. გოგებაშვილის სტატიებიდან. მაგრამ რახან სიტყვამ მოიტანა, აქ ამ წესს დავარღვევ და აღვნიშნავ ი. გოგებაშვილის ერთ წერილს, რომელიც მან აკაკის იუბილეს გამო დასწერა 1908 წელს. აკაკის იუბილეს მან რამდენიმე წერილი უძღვნა, მაგრამ მათში არაა განსაკუთრებით ერთი პატარა წერილი, რომელიც იყო ყოველმხრივ მშვენიერი და დამწერისათვის სასახელო და სადაც ავტორი ტკბილად, გულთბილად, სიყვარულით, მაგრამ ამავე დროს დაუფარავად საყვედურს ეუბნებოდა მთელი საქართველოს მიერ დაფნის გვირგვინით შემკობილ აკაკის.

ამ სტატიაში მას მოკლედ აღწერილი აქვს აკაკის საიუბილეო ზეიმზე დასწრება და შემდეგ განაგრძობს:

‘დაზავდა აბოხოქრებული ზღვა ძლიერ ეროვნულთა და კულტურულთა გრძნობათა, და მე ღამის პირველ საათზე თეატრიდან გავემართე ჩემი სადგურისაკენ.

‘...მაგრამ ჩემს უღრმეს კმაყოფილებას ერთი რაღაც გამოურკვეველი ნაკლი ამცირებდა, ასუსტებდა. ეს ნაკლი შავი ყორანივით დამჩხაოდა გულში და ნეტარებაში ნაღველს ურევდა. მივედი ჩემს სადგურში და სავარძელში მოთავსებულმა თავი მივეცი ტკბილ _ მწარე ბურანსა.

‘უცებ ხელ-ახლად გავჩნდი თეატრში და ვიხილე უნეტარესი სურათი. აკაკის დიდებული რაინდული სახე მიეღო და აშლილს საზოგადოებას ეუბნებოდა: ერთ წამს, მხოლოდ ერთ წამს, კიდევ მოითმინეთ. ცოდოა დიდი ცოდო, რომ ამისთანა სასახელო, საარაკო იუბილე დაუგვირგვინებელი დაგვრჩეს... საზოგადოება დაწყნარდა, დასხდნენ ყველანი და სმენად გადაიქცნენ.

‘«ბედნიერი ვარ, უზომოდ ბედნიერი ამჟამად, მაგრამ ერთი რამ სწამლავს ამ ბედნიერებას, სთქვა აკაკიმ.

‘ _ რა? რა? _ სიმწუხარით შეეკითხა მას სამი ათასი პირი ერთად, ერთხმად.

‘ _ ის, რომ ჩვენ ვერ ველირსენით იმის იუბილეს, რომელიც იყო დიდი პოეტიც, დიდი მამულიშვილიც და დიდი ადამიანიც და რომელსაც უსაზღვროდ უყვარდა თავისი დაჩაგრული სამშობლო.

‘ურიცხვს მსმენელთა შორის არც ერთს არ მოსვლია აზრად ეკითხა აკაკისათვის, ვისზე ლაპარაკობდა იგი, რადგანაც ელვის სისწრაფით ყველას გონებაში გამოისახა ერთი და იგივე დიდებული სახელი.

‘აკაკიმ გააგრძელა: დიად, ჩვენ ვერ ველირსენით ილია ჭავჭავაძის იუბილეს, მეტი უბედურებაც დაგვატყდა თავზე. ჩვენს არამც თუ ვერ შევამკეთ მისი გენიოსური თავი დაფნის გვირგვინებითა, არამედ ხელი ვერ შევუშალეთ ჩვენის ერის მტრებსა, რომელთაც ილიას ეკლის გვირგვინი დაადგეს, მსგავსად მაცხოვრისა... მთელი ნახევარი საუკუნე ილია და მე ტოლნათ ვეწეოდით მეტად მძიმე უღელს სამშობლოს სამსახურისას, _ მომიკლეს, ჯვარს მიცვეს ტოლი და დამარჩინეს ცალად, უტოლოდ, ობლად... დიდება და თაყვანისცემა მოწამე ილიას

უკუნითი უკუნისამდე, _ გაათავა აკაკიმ და მწუხარე თვალებიდან მდულარე ცრემლის ნაკადული წასკდა.

‘ამინ!’ _ შესძახა სამგლოვიარო ხმით სამი ათასმა მსმენელმა და ფეხზე უმაღლესი წამოდგარმა, თავი მოიხარა საერთოდ.

‘ამ რაინდულს სიტყვებს და საქციელს მოჰყვა აუწერელი მოვლენა, იმისთანა მოვლენა, რომელსაც ეღირსნენ მოციქულნი სული წმინდის მოფენის ჟამსა. აკაკის თავზე გაჩნდა ვეებერთელა აპრილებული კელეპტარი, ყველა მსმენელის თავი შეიმკო პატარ-პატარა კელეპტარებით და თეატრმა საარაკო კაშკაში დაიწყო. მერე დაიძრა აკაკის კელეპტარი და შუა თეატრში მაღლა ჰაერში გაჩერდა. მისკენ გამოქანდნენ ყველა სხვა კელეპტარები, გარს შემოეხვივნენ და შეჭმენეს მომხიბლავი სურათი, ბოლოს ამ ურიცხვის ჩირაღდნის კრებულს აკაკის კელეპტარი გაუძღვა ზეით, თეატრის ბანი გაირღვა, კელეპტართა გუნდი წავიდა მაღლა, მაღლა ზეცაში.

‘კელეპტართა გუნდს მიაქვს ილიასთან საიქიოს მთელი ქართველის ერის უმხურვალესი საუკუნო თაყვანისცემა», შევძახე ისეთი მაღალი ხმით, თითქო ილიასათვის მინდოდა გამეგონებინა ზეცაში, და... გამომეღვიძა.

‘დარჩა, დარჩა რაინდულს გვირგვინს მოკლებული ჩვენი დიდებული ეროვნული დღესასწაული, ამოვიკვნესე და ცრემლი ველარ შევიკავე, ვერ შევიკავე იმის გამოც, რომ მთავარი ბრალი ამ დიდი ნაკლისა მედებოდა თვითონ მე. აკაკისთან რომ კრინტი დამეძრა ილიას მოგონების შესახებ იგი სახელოვანს იუბილეს დაადგამდა ისეთს რაინდულს გვირგვინს, რომ სამაგალითო შეიქმნებოდა თვით კაცობრიობისათვის, მაგრამ თვალი დაუდგეს სამოცდამეცხრე წელს, იმ ჭირს, რომელსაც რუსთველი ყველა ჭირზე ძნელს ეძახის»...

სწორედ სამოცდამეცხრე წელში იყო მაშინ ი. გოგებაშვილი გადასული. ამის შემდეგ კიდევ ოთხი წელიწადი იცოცხლა მხნედ და შრომის უნარმქონედ, მხოლოდ უკანასკნელ წელიწადს მოტყდა ცოტათი.

სიკვდილის წინ ხანგრძლივად არ უავადმყოფნია, _ სულ ერთ თვეს იყო ავად. გვამის განკვეთამ აღმოაჩინა ფილტვების დაზიანება და ნაწლავების კიბო, მაგრამ სიკვდილი გამოიწვია სხვა ავადმყოფობამ, მუცლის აპკის ანთებამ. ავადმყოფობის დროს ხშირად ვადექი თავს, განსაკუთრებით უკანასკნელ დღეებში, როდესაც საგანგებო მოვლა და ყურადღება იყო საჭირო. უვლიდნენ, ჩემს გარდა, სხვებიც, სპეციალური მომვლელი ქალი არ აგვიყვანია, რადგან იაკობს უცხო ქალის ერიდებოდა და არ სურდა მომვლელად. ამიტომ მოვლას მისი ახლობლები ვეწეოდით, განსაკუთრებით ნიკ. ცხვედამის ასული¹, მკურნალობდა ექიმი ტიტე ქიქოძე. უკანასკნელ დღეებში ახალი რამ არა დაუბარებია და არც ჰქონდა დასაბარებელი, ვინაიდან ყველაფერი წინათ ჰქონდა ნათქვამი და დაწერილი. მახსოვს მხოლოდ ორი რამ, ჯერ ერთი ასეთი შეკითხვა: ‘ნეტა რას იქნა ჩემს შემდეგ, ჩაჰკლავ თუ აცოცხლებთ ჩემს სახელმძღვანელოებსო?’ და მეორე შემდეგი სიკვდილის წინა დღეს პერანგს ვუცვლიდი, დიდი სიცხე ჰქონდა. ეს ისე უნდა მომხდარიყო, რომ ნიავი არ მოხვედროდა. მოვახერხე ეს საქმე მისდა მოსაწონად; ძალიან ეამა, მითხრა: ‘როგორ ეფისკოპოზივით შემომოსეო’ და დაუმატა: ‘ახლა რას იზამთ, როგორ დამმარხავთო?’ გამეცინა და ვუთხარი: ‘მაგის ფიქრი ნულარ გექნება. დამარხვაში დახელოვნებული სპეციალისტები ვართ’ მეთქი. მანაც გაიცინა: ‘ჰო, ეს კი იცითო’. თითქმის სულ უკანასკნელ საათებამდე სრულს გონებაზე იყო.

დამარხვა მართლაც დიდებული იყო, რაც დაწვრილებით აწერილია მაშინდელ გაზეთებში და «ი. გოგებაშვილის სახსოვრად» გამოცემულ ცალკე წიგნშიც.

ორი ეპიზოდი ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებიდან

თბილისის სემინარიის მეხუთე კლასში ვიყავი გადასული. ეს იყო 1891 წელს. ჩვენი, მოწაფეობის, ტანჯვა, რასაც სწავლა ეწოდებოდა, ერთი თუ ორი თვის დაწყებული იყო. ეს ტანჯვა განსაკუთრებით მწვავე იყო მეხუთე-მეექვსე კლასელებისათვის, რადგან ამ, ორი უკანასკნელი კლასის სასწავლო პროგრამა სემინარიაში სულ ღვთისმეტყველების საგნებით იყო გავსებული, რომელნიც ყველა სემინარიელს, მორწმუნესაც კი, ჭირივით ეჯავრებოდა და რომელთაც გულის ზიდილით იზებებდა.

დიდებული შემოდგომა იყო, უმშვენიერესი დრო ჩვენს ქვეყანაში, რომელმაც გაზაფხული სრულებით არ იცის, ხოლო ზაფხული მეტისმეტად ცხელი. ზამთარი კი – რაღაც გაჟეჟილი, არც ზამთარს ჰგავს და არც შემოდგომას. ბედმა გაგვიღიმა მოწაფეებს: გომილეტიკის მასწავლებელი, რომელიც წინათ მეთვალყურედ იყო და ახლახან ამ საგნის მასწავლებლად დანიშნეს, ავად გახდა და გაკვეთილებზე ვეღარ მოდიოდა. ნება მიბოძეთ ამ «გომილეტიკის» ახსნა-განმარტებას აღარ გამოვუდგე, დღეს ვის რაღად უნდა იგი: იყო სემინარიაში ასეთი საღვთისმეტყველო «მეცნიერება», რომელსაც სემინარიელებს გვაზებებინებდნენ, ყველას გვიხაროდა ამ «მეგომილეტიკე» მასწავლებლის მოუსვლელობა, მაგრამ განსაკუთრებით – მე, რომელსაც მისი დანახვა ყოველთვის ბოლმას მომგვრიდა ხოლმე. როცა ავად გახდა და გაკვეთილის გაცდენა დაიწყო, ყველას გვესიამოვნა: მისი საგნის საათი თავისუფალი გვრჩებოდა. შეგვეძლო კლასში სხვა რამე «გარეშე» წიგნების (ასე ეძახდნენ მაშინ არა სასემინარო წიგნებს) კითხვით გავრთობილიყავით. მართალია, დიდი სიფრთხილის გაწევით: დერეფანში ვინმე ამხანაგი უნდა დაგვეყენებინა ყარაულად, რომელსაც უნდა ეთვალთვალებინა, რომ მოულოდნელად მეთვალყურე ან ინსპექტორი თავს არ წამოგვდგომოდა. საქმე მაინც სახიფათო იყო, ვინაიდან ჩვენი ყარაული ზოგჯერ ვინმე ამხანაგთან ლაპარაკში გაერთობოდა და ამ დროს ბერი (ინსპექტორი) შეუმჩნევლად შემოდგვრებოდა და თავს დაგვეცემოდა. განგებ ატარებდა უქუსლო ფეხსაცმელს, რომ მოგვპარვოდა, ბრახაბრუხით არ შემოსულიყო. ამიტომ იმ თავისუფალ საათში მოწაფეების მხოლოდ ნაწილი რჩებოდა კლასში, ხოლო სხვები ეზოში ჩადიოდნენ და ოთურმას გადადიოდნენ.

მაგრამ ეს სიხარული მალე წაგვამწარა ინსპექტორმა, ბერმა ნიკანდრამ. მან გადასწყვიტა გომილეტიკის თავისუფალი საათი თავის საგნის – «პასტირიკისათვის» გამოეყენებინა დამატებით. ესეც ერთ-ერთი საღვთისმეტყველო «მეცნიერება» გახლდათ სემინარიაში. დაიწყო ამ ნიკანდრამ თავისი «პასტირიკით» იმ საათში ჩვენთან სიარული. მიუჯდებოდა კათედრას, ჩვენსკენ არცკი იხედებოდა, გადანაბავდა თვალებს და მოგვიყვებოდა წმინდანების და ღვთისმეტყველების ამბებს.

მოზეზრდათ მოწაფეებს ეს ზედმეტი «დატვირთვა» (ე. ი. ამ თერმინის შინაარსი, ვინაიდან თვით ეს თერმინი მაშინ არ იყო ხმარებაში) და გადასწყვიტეს

ერთსულოვნად გაფიცულიყვნენ: იმ საათებში აქ, კლასში, ნუ დავრჩებით, ეზოში ჩავიდეთ, და როცა მოვა და არ გვნახავს უკან გაბრუნდებოდით. სიმართლე უნდა ვთქვა, არ ვიყავი ასეთი «აჯანყების» მომხრე: რა გინდათ იმ დასაქცევ ეზოში, – ვეუბნებოდი ამხანაგებს, – ან რას გიშლით ეს ოხერი ბერი. – დაერჭობა კათედრასთან, ჩვენსკენ არც კი იხედება, ვისაც გსურთ, ყური უგდეთ, ვისაც არა, – იკითხეთ რაც გინდათ, დამშლელი არავინაა, საათიც გაირბენს და ბერიც წაშავდება მეთქი, ე. ი. დამშლელი როგორ არ იყო, მაგრამ ბერი აბა რას წარმოიდგენდა, რომ ვინმე მის თვალწინ სხვა რამ წიგნის კითხვას გაბედავდა! არ დამიჯერეს. მაშინ კი ვუთხარი: თუ გავდივართ, აღარ უნდა შემოვიდეთ მეთქი. ყველანი გავილაღენით, თითქმის ყველანი ეზოში ჩავიდნენ და თამაშს მოჰყვნენ. მე ზემო მოაჯირიდან ვუცქეროდი. დარეკეს. ბერი კლასში შევიდა, ნახა, – არავინ იყო, და გააფთრებული გარეთ გამოვარდა. მეცა გზაში მე, ხელი წამავლო და ჩამძახა: «კლასში, კლასში!» «მამაო ინსპექტორო (ასე უნდა გვეთქვა: «მამაო ინსპექტორო»), კლასში არავინაა და მარტო მე რად გინდივართ მეთქი». «ახლავე, ახლავეო», მომძახა და ეზოში ჩავარდა. იქ თავი მოუყარა ჩემს ამხანაგებს. გამოირეკა წინ თხებივით და ზევით ამორეკა. რომ მომიახლოვდნენ, ვეღარ მოვითმინე და ვუთხარი: «შეგირცხათ თავი, ან გამოსვლა რა იყო, ან შესვლა რაღა არის მეთქი». ეს იყო და ეს. ამ სიტყვებზე ყველა ჩემი ამხანაგი ხელიდან დაუსხლტა ბერს და ისევ ეზოში გაიქცა. ბერმა გაიგონა, რომ მე რაღაც ვთქვი ქართულად და მას საწმესო შემოეფანტა. ცხადად ჩანდა, რომ აჯანყების მეთაური და წინამძღოლი მე ვიყავი. გაიქცა გაცოფებული, მაშინვე გამგეობა შეჰყარა (რექტორის თავმჯდომარეობით) და მოახსენა დაწვრილებით ამ საშინელი აჯანყების ამბავი. გამგეობამაც მიიღო სათანადო დადგენილება: ზოგს «ვიგოვორი» ჩაუწერა ჟურნალში, ზოგს ნიშანი «ოთხი» ყოფაქცევაში, ხოლო მე «ოთხიც» მომაკრა და, როგორც ჯანყის «მეთაური», სულ მთლადაც გამრიცხა სემინარიიდან.

შემდეგ მოხერხდა ამ დადგენილების გაუქმება. დავრჩი ისევ სემინარიაში, მაგრამ, ეს ჩემი ბერი გაბუტული მყავდა, ჟურნალს რომ წაიკითხავდა, ჩემს გვარს არ ახსენებდა, არც არაფერს მეკითხებოდა, რომ შარი არ მოედვა რა, მის გაკვეთილებს არ ვაკლდებოდი. ერთხელ გაკვეთილის დროს გვერდით ამხანაგს ჩუმად რაღაცას ველაპარაკებოდი, თურმე შემამჩნია და ჩემი გვარი ამოიძახა. წამოვეყუდე გაკვირვებული. მკითხა რა ვთქვი მე ახლაო! მე არაფერი გამიგონია, მასლაათში ვიყავი გართული, აბა რას ვუპასუხებდი. უშველებელი «ერთი» დამისვა ჟურნალში. ამის შემდეგ მთელი თვეების განმავლობაში არას მეკითხებოდა. ეყუდა ბოძივით ის ჩემი «ერთი» ჟურნალში. მინდოდა ამის თაობაზე დავლაპარაკებოდი, მაგრამ როგორც კი მივუახლოვდებოდი, მაშინვე გარბოდა, თითქოს ეშმაკს გაურბისო. ბოლოს, როგორც იყო, ვუდარაჯე და კიბესთან დავიჭირე: «მამაო ინსპექტორო, – მივუხმატკბილე, წელში მოზნექით, თვალების დახრით, – პატიოსანო მამაო, თქვენ, ასეთ დიდებულ პედაგოგს, როგორ შეიძლება ჩემი «ერთი» ჟურნალს გიუშნოებდეს, გამასწორებინე მეთქი. «მე შენ ჩემ მოწაფედ არ გთვლი, დაგტოვეს სემინარიაში, მაგრამ მე არ გთვლი ჩემ მოწაფედო». არ მოვეშვი, ვიფიქრე, რახან დამელაპარაკა, იქნებ მოვთოკო მეთქი: «მამაო პატიოსანო, – ვეუბნები, – ეს ხომ ცოდვია, ღმერთი იწყენს მეთქი». ერთხანს მეჯანჯალა, ბოლოს დამეთანხმა: კარგი, გამოგკითხავ, მაგრამ იცოდე ყველაფერს, უკლებლივ ყველაფერსო. ამ მუქარამ შემაფიქრიანა, რამდენიმე ღამე გავათეთრე მის «პასტირიკაზე». მაგრამ მიზანს მივალწი, – იძულებული გავხადე

გადაესწორებინა ნიშანი. ამის მეოხებით იყო, რომ შემდეგ კლასში გადასვლის შესაძლებლობა მომეცა, თორემ, ბერი რომ მოუდრეკელი დარჩენილიყო, შეიძლება მეორეხელ გამოირიცხვა მხვდომოდა «მცირე წარმატებულობის» მიზეზით. იმ «აჯანყების» ნაშეფი მაინც დამრჩა: სემინარიის გათავებისას ყოფაქცევის ის ნიშანი არ მომაშორეს დიპლომში, გამომისტუმრეს იმავე «ოთხით», ე. ი. «სამგლე ბილეთით», რაც იმას ნიშნავდა, რომ რუსეთში არსად შემეძლო შესვლა უმაღლეს სასწავლებელში.

ეს ყველაფერი – ჰო, მაგრამ ილია რა შუაშიაო, იტყვის ვინმე. შესცდება: თუ აქომამდე მონათხრობი გლახა ჭრიაშვილის ლაპარაკს ჰგავს, მაშ ილიას არ დავშორებივარ. ეს ერთი და მეორე: ილია იმ «შუაშია», რომ სწორედ ის ამბავი, რაც ზემოთ მოგახსენეთ, იყო იმის მიზეზი, რომ პირველად ვნახე ილია პირადად და მას ველაპარაკე. და იგივე ამბავი მიზეზი იყო არა თუ ამის, არამედ მეტისაც, რასაც ქვემოთ მოგახსენებთ.

მთელ კლასს ზურგი აგვეწვა, როცა სემინარიის გამგეობის გადაწყვეტილება შეგვატყობინეს. მოწაფეები დაფაცურდნენ. ყველაზე უფრო მე მომხვდა, მაგრამ ყველაზე ნაკლებ მე დაფაცურდი. იმიტომ, რომ, ჩემდა საუბედუროდ, ყოველთვის დონდლო და უფოლადო ვიყავი, რომ იტყვიან: «დატრიალება», «მიდგომ-მოდგომა» – არასოდეს არ მეხერხებოდა, ჩვენი დაფაცურება ის იყო, რომ ზაქარია ჭიჭინაძეს მოვადექით: ის იყო ჩვენი მკვებავი წიგნებით და ჩვენი გაჭირვების ტალკვესი. შევჩვილეთ ჩვენი გაჭირვება, სემინარიის რეჟიმი, ბერების მხრივ მოყენებული ტანჯვა-ვაება.

ზაქარია წავიდა და ანტონ ფურცელაძეს შეატყობინა. ანტონი კიდევ ილიასთან წავიდა და ამგვარად ჩვენი ამბავი ილიამდე მივიდა. ილია ამ ამბით დაინტერესდა, გამოჰკითხა ყველაფერი ანტონ ფურცელაძეს და უთხრა, ეგზარხოსს ვინახულებო. სემინარიის გამგეობის დადგენილება ეგზარხოსის დამტკიცებას საჭიროებდა. და აი, ილია დაიდრა.

ეს იყო ის «მეტი», რაზედაც მე ზემოთ მოგახსენეთ. ეს მართალია მეტზე მეტი იყო. ჩვენ, მოწაფეებს, ერთ წამსაც არ მოგვსვლია აზრად, რომ ილია ასეთი პატარა საქმისთვის დაიდროდა და ეგზარხოსთან წავიდოდა. არც ჩვენ, ახალგაზრდობას, არც სხვა ვინმეს საქართველოში ილია ისეთ კაცად არ ჰყავდა წარმოდგენილი, რომ იგი სასწავლებლიდან გამოგდებული თვითეული მოწაფის გულისთვის მთავრობასთან სარბენად ყოფილიყო დასახურდავებელი. ჩვენ ვფიქრობდით მხოლოდ, რომ ილია რომელიმე ქართველ ეპისკოპოსს ეტყოდა თავის აზრს, მისი პირით შეუთვლიდა ან ეგზარხოსს ან სემინარიის მთავრობას, და ჩვენი საქმისთვის ესეც საკმარისი იქნებოდა. ილიას შეთვლილი სიტყვაც გასჭრიდა, ბერებს ჩააფიქრებდა.

მაგრამ წარმოიდგინეთ ჩვენი გაოცება, როდესაც გავიგეთ, ილია თვითონ წავა ამ საქმეზე ეგზარხოსთან და მოელაპარაკებო. ამ ჩვენ პატარა საქმეს ილიამ თურმე უფრო ღრმად შეხედა: ჯერ იყო და – რექტორის მოკვლა, მერე, სამი წლის შემდეგ დიდი «არეულობა» სემინარიში (მისი მეთაურები იყვნენ ნოე ჟორდანიას და ფილიპე მახარაძე), ახლა კიდევ ეს ამბავი მეხუთე კლასში, თანაც ის პოლიციური რეჟიმის სასწავლებელში, – ილიამ ყველა ეს დაალაგა თავისებურად, ჩაჯდა ეტლში და ეგზარხოსს მიადგა კარებზე. ჭიშკართან ალექსანდრე ეპისკოპოსი შეხვდა და, ილია რომ დაინახა, გაუკვირდა: «შენ აქ რა გინდაო?» ილიამ უთხრა: ეგზარხოსთან მივდივარ სემინარიის საქმეებზე და მოდი შენც წამყეო. ალექსანდრემ იუარა, – შენ

წადი, შენ უკეთ გააკეთებო. ილიამ ეგზარხოსს სადარბაზო ბარათი შეუგზავნა, და უმაღლვე მისმა კელენიკმა ორივე ცალი კარი გაუღო. ილია შევიდა, წინ უზარმაზარი ახმახი ბერი, არქიეპისკოპოსი (თუ მეხსიერება არ მღალატობს ფლავიანე შემოეგება, რომელშიაც სამი ილია გამოიჭრებოდა. ფლავიანემ კმაყოფილება იგრძნო თავის თავმოყვარეობისათვის, რომ ასეთი დიდი კაცი ეახლა, მაგრამ თანაც აცბა, – არ იცოდა, რაზე იყო სტუმარი მისული. და ილია, თურმე, მოუყვა და მოუყვა. ეს ჩვენ ზოგი გავიგეთ ეგზარხოსის კელენიკის ნაწყვეტ-ნაწყვეტი სიტყვებიდან, ზოგიც ეპისკ. ალექსანდრეს მიერ ნაცნობებისთვის ნაამბობიდან. ილიამ გადმოუღა, თურმე, – რბილად და ფრთხილად, მაგრამ მაინც გადმოუღა – სემინარიის ამბები, სემინარიის რეჟიმი, მასწავლებელთა და მოსწავლეთა ურთიერთგანწყობილება, ყოვლად დაუშვებელი და უარსაყოფელი, გადავიდა ჩვენი მეხუთე კლასის ამბავზე, და იჩივლა სემინარიის ბერებზე, რომ მოსწავლეების აღზრდის საქმეში ხელმანკიანები არიან, რომ ბავშვების რაღაც ცელქობას (ასე მონათლა ჩვენი იმდროინდელი გაფიცვა) უდიდეს დანაშაულობად ხდიან, ბავშვებს სასწავლებლის გარეთ ჰყრიან, რომ ისინი იქნებ კეთილი მწყემსები და მოძღვრები გამოსულიყვნენ, ახლა კი ღვარძლით და სიბოროტით ივსებიან, ვინ იცის, კეთილი მოძღვრების ნაცვლად, ქვეყანას ავაზაკები და დამნაშავენი შეეძინონ, რომ ყველა ეს ასეთი მოპყრობის ბრალი იქნება, რომ ასეთ აღზრდაში არ სჩანს არც სათნოება, არც სიყვარული, არც დათმობა, არ სჩანს ქრისტეს სული, ქრისტეს მოძღვრება და სხვადა სხვა და სხვა. ეგზარხოსი, თურმე, გამოლენჩებული უსმენდა, საწინააღმდეგო ვერა უთხრა რა, მხოლოდ ჩემზე, ეთქვა, იმას ძალიან უჩივიან სემინარიაშიო, მეთაური ყოფილაო. აღუთქვა ილიას, რომ მეხუთე კლასელების წინააღმდეგ რეპრესიებს არ დაამტკიცებდა. ლაპარაკი რომ დასასრულს უახლოვდებოდა, ეგზარხოსთან, შესულა ეპისკოპოსი ალექსანდრე, რომელსაც ილიასთვის დახმარების გაწევა მოუნდომებია და ეგზარხოსისთვის უთქვამს: ვაპატიოთ მოწაფეებს, ცოტა რამ სასჯელი დაუნიშნოთო. მაგრამ ილიას წამოუძახნია: ახ, არა, ალექსანდრე, მისი მაღალმეუფება შემპირდა, რომ არავითარ სასჯელს არ დაუნიშნავსო. ამგვარად, ილიამ მოწმის წინაშეც დაადასტურებინა ეგზარხოსს თავისი დაპირება, მიანდო თავისი ეგზარხოსის მაღლიან ლოცვა-კურთხევას, გამოემშვიდობა, ალექსანდრეს ემბაკურად გადაჰხედა და იმავე ეტლით შინ დაბრუნდა.

მეხივით გავარდა ეს ამბავი სემინარიაში. ილია ჭავჭავაძეს აქაურ რუსობაში კიდევ უფრო დიდი სახელი ჰქონდა, ვიდრე ქართველობაში. სემინარიის ანაფორიანი და უანაფორო ბერები გაოცებულნი იყვნენ, თუ როგორ მოხდა, რომ ილია ჭავჭავაძე დაიდრა ასეთი საქმისთვის, და თანაც შეშინებულნიც იყვნენ, რომ ილიამ ეგზარხოსთან იჩივლა მათზე. შედეგი ამისა იყო ის, რომ სემინარიის გამგეობის დადგენილება ჩაფარცხეს, იგი არ დაუმტკიცებია ეგზარხოსს.

რამდენიმე დღის შემდეგ ზაქარია ჭიჭინაძემ გადმოგვცა შეგირდებს ანტონ ფურცელაძის ნაამბობი, რომ ილია იყო ეგზარხოსთან და ეგზარხოსმა აპატიო მოწაფეებსო და შეგვატყობინა. ილიას სურს რამდენიმე მოწაფის ნახვა და გაცნობაო. დროც დაგვინიშნა.

უნდა გამოვტყდე, ამ ამბავმა უფრო ამიწვა ზურგი, ვიდრე სემინარიიდან ჩემი გამორიცხვის ამბავმა. მე ამ ჩვენი «საქმის» შუაგულში ვიყავი ჩაფლული, როგორც მთავარი დამნაშავე, ამიტომ ილიასთან გასაგზავნი დელეგაციის წევრობა არ ამცდებოდა. და მეშინოდა, მერიდებოდა, არ ვიცი რის, მაგრამ ისეთ დიდ კაცთან

მისვლა ძალიან მეშინოდა. ძნელია დღევანდელ ახალგაზრდებს გავაგებინოთ ის უსაზღვრო მორიდება და კდემამოსილება, რომელიც იმ დროის ახალგაზრდობას გვექონდა მწერლობისა და მწერლების მიმართ, და მით უფრო ისეთი კაცის მიმართ, როგორც ილია ჭავჭავაძე იყო. მე სხვისას არას გეტყვით, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ჩემი საკუთარი სულიერი განწყობილება ხომ კარგად ვიცი. და ეს კდემა და მორიდება მქონდა მიუხედავდ იმისა, რომ მაშინ მე როდი ვიყავი მთლად ბაიყუშად ჩასათვლელი. მე იმ ხანებში ნილილისტი კაცი გახლდით, არა ერთი და ორი მოწინავე რუსი მწერლის ნაწერი «შექმული» მქონდა, სიარულითაც ტკეპნა-ტკეპნით დავდიოდდი, კისერი და თავიც ისე მეჭირა, როგორც შეჭფერის ტვირთმძიმეს, ნაადრევად ცოდნა-მეცნიერებით დამძიმებულ ახალგაზრდას. ნაბეჭდი სიტყვისაც არ ვიყავი მთლად ხამი.

ჯერ კიდევ მეორე კლასში ვიყავი, რომ ზაქარია ჭიჭინაძემ ჩემს მიერ ნათარგმნი ერთი წიგნაკიც კი დაბეჭდა ქართულად (ჩემი გვარის დაბეჭდვის ნება არ მივეცი, მაგრამ მან მაინც მიაბეჭდა ნახევარ გამოცემას). «ივერიასაც» ვუგზავნიდი ზაფხულობით, სხვადასხვა ფსევდონიმებს ამოფარებული, კორესპონდენტებს, რომელთაგან ზოგი, ჩემდა უსაზღვრო გასახარებლად, კიდევ იბეჭდებოდა. ყველა ამას მოგახსენებთ არა თავის საქებად (აქ საქები მაინც და მაინც არაფერია), არამედ იმისათვის, რომ გაგაგებინოთ იმდროინდელი ახალგაზრდობის განწყობილება პრესისა და მწერლობის მიმართ, რომ თუმცა მთლად ხამი არ ვიყავი მეთქი, მაგრამ რიდი და კდემა მაინც დიდი მქონდა. აი თუნდ ეს მაგალითი: სემინარიაში ჩემთან ერთად სწავლობდა იაკ. ცინცაძე (ია ეკალაძე), როგორც მახსოვს, მესამე კლასიდან დაითხოვეს, და ამ სემინარიიდან გაგდებულმა ჩემმა ამხანაგმა მალე იშოვნა ადგილი «ივერიის» რედაქციაში, _ წვრილ ამბებს ათარგმნინებდნენ. ამ გარემოებამ ცოტაოდნავ ძირს დასწია ჩემ თვალში რედაქციის შარავანდედი, გამბედაობა მომიმატა, და ერთ დღეს გადავწყვიტე რალაცა ჩემი ნაწერი მიმეტანა რედაქციაში.

რედაქციას (კუკიაში) დიდი კიბე ჰქონდა ეზოდან შემოსასვლელი. კიბემდე გულმაგრად ვიარე, მაგრამ კიბის ძირს რომ მივატანე, ფეხები გამიჩერდა, წინ ვეღარ წავედი. მალლა რედაქციის კარებთან დავინახე, რომ წერილების სარედაქციო ყუთი იყო მიკრული. ჩემს თავს ვუთხარი: მოდი ავალ იქამდე და ჩემს ხელნაწერს იმ ყუთში ჩავაგდებ მეთქი, ძალღონე მოვიკრიბე, შუა კიბემდე კი მივედი და მეტი ვეღარ შევძელი, ფეხები აღარ დამემორჩილა, გაჩერდა, უკან გავბრუნდი. უკან წასასვლელად კი ძალიან დამემორჩილა, სულ თრიხინ-თრიხინით წამიღო.

და, ამის შემდეგ, თქვენ შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ, თუ რა გულისხმეთქა უნდა გამომეველო ილიასთან წასვლის მოლოდინში. ილია რამდენჯერმე მყავდა სახით შორიდან ნანახი, მენახა კრებებზე, მომესმინა მისი ლაპარაკიც. და ამ ლაპარაკის მოგონება იყო, რომ მაფრთხობდა. მჭერმეტყველების მხრივ არაჩვეულებრივს თითქოს არას წარმოადგენდა, არც ჟესტი და მიმიკა ჰქონდა ტრიბუნის, არც მაღალი, მგრგვინავი ხმა; გარეგნულად არ ჰქონდა ისეთი არც მიხვრა, არც მოხვრა, რომ მაცქერალ-მაყურებელი დაეტყვევებია. მართალია, მისი ლაპარაკი კი იყო მწყობრი, არასოდეს არ ახლდა გაჭირვების «ყეე», არასოდეს სიტყვის ძებნა ან წაფორხილება. მისი ლაპარაკი იყო შეკრული, სიტყვა სიტყვას მოსდევდა თავის ადგილას. აზრი აზრს, არაფერი მეტი ან უადგილო ან სიტყვის ძებნისას სულისმოსათქმელად ჩამატებული, _ შეგეძლო სიტყვა-სიტყვით ჩაგეწერა მისი ნათქვამი, და გასასწორებელ-გასაშალაშინებელი შიგ არა იქნებოდა რა. მაგრამ

მასში იყო რაღაც იდუმალი, რაც ყველას ყურადღებას იპყრობდა, ყველას გულისყურს ხელში იჭერდა და ნათქვამს გაფაციცებით ასმენინებდა. რაგინდ დიდი კრება ყოფილიყო, რაგინდ ნაირნაირი, რაგინდ ჭრელი ხალხი ყოფილიყო შიგ, ილია რომ ლაპარაკს დაიწყებდა, ყველა სმენად გადაიქცეოდა, ისეთი სიჩუმე შეიქმნებოდა, რომ ბუზის გაფრენა გაიგონებოდა, და ამიტომ ილიას დაბალი ხმით ლაპარაკი ყველას ესმოდა, ერთი სიტყვა არავის გამორჩებოდა, და ეს სიჩუმე დაურღვეველი რჩებოდა, ვიდრე იგი თავის სიტყვას არ გაათავებდა.

მგონია, იმ იდუმალეზას თუ საიდუმლოებას შეადგენდა ეს ორი რამ, ერთი მეორესთან შედუღებული: მისი შეუდარებელი დიალექტიკა, ლოგიკური აზროთმომდინარეობა და ის მწყობრი და უზადო ქართული ლაპარაკი, რომელიც მას ჰქონდა, დღეს ქართული ლაპარაკი, როგორც ქართული ლაპარაკი, არავის გაგაკვირვებთ, მაგრამ უნდა წარმოიდგინოთ ილიას დროს, როდესაც მთელი ჩვენი ნასწავლი თაობა მეტნაკლებ გადაგვარებული იყო, ენით მაინც, და რომ წინადადებას ვერ იტყოდა ქართულად, იმასაც ბლუკუნით, რომ შიგ თხუთმეტი რუსული სიტყვა და ოცი ჩიქორთული ქართული არ გაერია. ამ დროს გამოდიოდა ილია, ისევე რუსულზე აღზრდილი და ნამდვილი ქართულით ელაპარაკებოდა, ელაპარაკებოდა «თავისუფლად», ისე, რომ ენა ერთხელაც არ დაეხმებოდა, არ წაუბორძიკდებოდა, ერთხელ სიტყვა არ შემოეღებოდა, ერთხელ ფრაზის ძებნა არ დასჭირდებოდა. და, რაც მთავარია, თქვენ გრძნობდით, თვალნათლივ ხედავდით, რომ სიტყვა აქ არ იყო მარტოდენ სიტყვის მასალა, არ იყო სიცარიელის ამომვსებელი, არც საჰო-საარაო, ე. ი. ისეთი, რომელიც შეიძლება ყოფილიყო და არც ყოფილიყო, არამედ იყო აზრით გამოწვეული, აზრით ნაკარნახევი, აზრის შემდგომი და – შემდგომი ყოველთვის სათანადოდ, ფერადად, ნაირნაირად. ადამიანი იფიქრებდა, ასე მწყობრად ქართულ ლაპარაკს წინასწარ ამზადებდა. შესაძლებელია, მაგრამ მე ასეთი შემთხვევის მოწმე ვყოფილვარ: მინახავს კრებაში ილიას თავისი სიტყვა რუსულად დაუწყია, მაშ, თუ მომზადებაა, ის სიტყვა მას რუსულად უნდა ჰქონებოდა მომზადებული. მაგრამ რამდენიმე წუთის შემდეგ «დემოკრატიას» შეუძახნია.

‘ქართულადო», და ილიაც მაშინვე ქართულზე გადასულა, და ეს სიტყვა ისევე მწყობრი, ისევე უნაკლო ქართულით განუგრძია და დაუსრულებია.

ჰოდა, ეს რომ ვიცოდი, მაფრთხობდა მასთან მისვლა. «რომ მკითხავს რამეს, როგორ ვუპასუხო შესაფერად, ჩემი ამბავი, რომ ვიცი, ხომ ენა დამეხმება. და არ იტყვის ასეთი შტერისთვის ეგზარხოსთან რას მოვეხირებოდიო?» ბევრ ამგვარ რამეს ვეუბნებოდი ჩემ თავს. ამას მარტო ჩემ ახალგაზრდობას ნუ დააბრალებთ, არამედ იმ შარავანდედს, რომლითაც ილია იყო მაშინ ჩვენში მოსილი. ფართო იერიშები მის წინააღმდეგ ჯერ კიდევ არ იყო დაწყებული. ილია თავისი დიდების მწვერვალზე იდგა. და ეს მწვერვალი იყო ყველას მიერ მისდამი ნებაყოფლობით მიკუთვნებული. იყო მისი ‘კეთილშენადენი», იმით გამოწვეული, რომ იმ ბედკრულ ხანაში ილია იყო ცარიზმის შემოტევის წინააღმდეგ უძლიერესი ხმის ამომღები, ერის ქომაგი და მფარველი. ყოველთვის, როდესაც რაიმე მწვავე საკითხი წამოიჭრებოდა, ყველას ილიასკენ ჰქონდა თვალი მიპყრობილი, – ილია რას გვირჩევს, ილია რას იტყვისო. ამ შარავანდედს ხელს უწყობდა ისიც, რომ ბუნებით ილია არ იყო ‘მასის» კაცი, არ უყვარდა მრავალ ადამიანში ტრიალი, არ იცოდა ადამიანის ნამეტნავად დაახლოება. ვამბობ «ნამეტნავად» მეთქი და ვგულისხმობ ისეთ დაახლოებას, როდესაც ერთი მეორის სულსა და გულშია

ჩამძვრალი, როდესაც წაშლილია, წარხოცილია მიჯნა და საზღვარი მათ შორის და კაცმა აღარ იცის, სად იწყება და სად თავდება ან ერთის ან მეორის პირადი სფერო და პირადი საკუთვნიელი, რაგინდ დაახლოებული ჰყოლოდა ადამიანი, ილიას ყოველთვის ჰქონდა იმისა და თავის შორის ერთგვარი მიჯნა გავლებული, რომელსაც ვერ გადალახავდა ის მისი მახლობელი.

და ნუ გაგიკვირდებათ, თუ მე, მაშინ 19 წლის ყმაწვილს, გვარიანად მეშინოდა ილიასთან წასვლა. წასვლა არ ამცდა: ამხანაგებმა ილიას წინაშე წარსაგზავნად და მადლობის გამოსაცხადებლად 3 დელეგატი აირჩიეს, მათ შორის მეც, ის ორი იყო: ერთი – ალ. მაღალაშვილი (შემდეგში ექიმი, გარდაიცვალა ამ სამი წლის წინათ) და მეორე – სერ. დადუნაშვილი (ექიმი ამჟამადაც). წავედით საღამოს, შეპირებისამებრ, ანტონ ფურცელაძესთან, რომელმაც თავისი ბინიდან ილიასთან წაგვიყვანა. ილია იმავე სახლში ცხოვრობდა, სადაც «ივერიის» რედაქცია ჰქონდა (კუკიაში, ნიკოლოზის ქუჩაზე). ანტონი წინ გაგვიძღვა კიბეზე თავისი კოჭლი ფეხით, ჩვენ უკან მივყევით, – ჩემი ამხანაგები, ალბათ, გულის ფანცქალით, მე კი გულის ბაგა-ბუგით. დავრეკეთ, სასტუმრო ოთახში შეგვიყვანეს, ანტონი ილიას კაბინეტში შევიდა ჩვენი მისვლის შესატყობინებლად. ანტონს ცოტა შეაგვიანდა, ჩვენ დრო გვქონდა თვალი მოგვევლო სასტუმრო ოთახისათვის. ახლა რომ ვიგონებ, მდიდრული არა იყო რა შიგ. – რამდენიმე რბილი სავარძელი, სკამი, ფერადსაფარიანი მაგიდა, კედლებზე რამდენიმე სურათი, მაგიდაზე ფერადი აბაჟურიანი ლამპა და სხვა. გვერდით სასადილო ოთახის ცალი კარი ღია იყო და იქიდან ჩანდა სასადილო მაგიდაზე ზემოდან ჩამოკიდებული ლამპა, რომელზედაც ძირს მსხლისებური ელექტრონის ზარსარეკი იყო ჩამოშვებული, თუმცა ოთახის მოწყობილობაში შესანატრი და გასაკვირველი არა იყო რა, მაგრამ მე მაინც ყველაფერი მომწონდა და მაკვირვებდა.

უნდა იცოდეთ, რომ ჩვენ, სემინარიელები, მაშინ თუმცა მოწინავე იდეების და აზრების ხალხი ვიყავით, მაგრამ მატერიალური კულტურის მხრივ დიდი ბარბაროსები გახლდით. ალბათ, გახსოვთ რაფ. ერისთავის პიესიდან ხინჩლა, – ნამდვილი ხინჩლები ვიყავით. მე, მაგალითად, მანამდე ჩემ დღეში არ მენახა ლამპის ისეთი ფერადი აბაჟური. ჩვენი, მოწაფეების, აბაჟური ის იყო, რომ ლამპას ავანთებდით, ზედ ქარალდის ნაგლეჯს ჩამოვაცობდით. სიმხურვალისგან ქაღალდი იწოდა, აბოლდებოდა, ნახშირდებოდა, ბოლოს გამომწვარი სულ ძირს ჩამოცურდებოდა და ანთებული შუშა სვეტივით მალლა აიმართებოდა. ეს მაშინ, როდესაც ასეთ აბაჟურს დაწვის გზით ბუნებრივი მიცვალება ეღირსებოდა. მაგრამ იყო არაბუნებრივიც: რადგანაც ერთ ლამპას რადენიმე მოწაფე ვუსხედით, იმ ჩამოფარებულ ქაღალდს ხან ერთი მისწევდა თავისკენ, ხან მეორე, და ამ გაწევ-გამოწევაში კიდევ ჩამოიფხრიჩებოდა.

გაგიძნელდებათ დამიჯეროთ, რომ პირველად ილიას სახლში ვნახე მე ისეთი ჩამოკონწიალებული მსხლისებური ელექტრონის ზარსარეკი. ზარი კი მენახა, მაგრამ ის იყო მავთულზე მიმაგრებული; მავთულის სახელურს რომ ჩამოაჯანჯღარებდა, ზარის ღრიალი მთელ უბანს მოედებოდა. აქ კი თურმე, აუდგომლად, თითს რომ მიაჭერდი ღილს, ნაზად დარეკდა სხვაგან.

ერთი სიტყვით, ნამდვილი ხინჩლა გახლდით ამ მხრივ, ამიტომ ადვილად მიხვდებით, რომ ილიას სასტუმროს მოწყობილობამაც ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება იქონია. ილია მანამდის წარმოდგენილი მყავდა როგორც დიდი გონების კაცი. ახლა ამას ესეც მიემატა: რომ იგი ყოფილა დიდი ქონების კაციც.

შეგვიხმეს კაბინეტში. წინ ილია მოგვეგება, ხელი ჩამოგვართვა, შეგვიყვანა. პატარა კაბინეტი იყო, სულ წიგნებით და ქაღალდებით სავსე. წიგნები და ქაღალდები მაგიდაზეც, მაგიდის გვერდითაც, მაგიდის წინაც, კარადაშიც, ერთ სკამზედაც. სამნივე ერთ პატარა დივანზე დაგვსხა, და შეგვეკითხა.

‘აბა როგორაა, ყმაწვილებო, თქვენი საქმეები? ძალიან გაწუხებენ ბერები?’ ჩვენც მოვუყევით, ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, მაგრამ მაინც მოვუყევით. უფრო მაღალაშვილს ვალაპარაკებდით, ის უფრო გაბედული იყო და ორატორობაც მისთვის გვექონდა მინდობილი. ხანდახან ანტონიც წამოგვეშველებოდა, ის ილიაზე უფრო იყო უშუალოდ სემინარიის საქმეების «კურსში», რადგან მასთან დროგამომშვებით სემინარიელები დადიოდნენ. ვუამბეთ, როგორ გვავიწროებდნენ ბერები, როგორ გვიმლიდნენ ყველაფრის კითხვას, როგორ იდევნებოდა და აღმოფხვრილი იყო იქ ყველაფერი ქართული, და ამას უფრო დავაწეეთ, – თუმცა არ ვტყუოდით, სიმართლეს მოუთხრობდით, მაგრამ – არ ვმაღავ – საღებავს კი ვამუქებდით. ილია ყურადღებით გვისმენდა, ხანდახან თავს გაიქნევდა. ეს ჩვენი ლაპარაკი სულ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი იყო: მაღალაშვილმა ბუნებით ნაწყვეტობით ლაპარაკი იცოდა, ჩვენ კი, მე და მესამე ამხანაგი, ჩვეულებრივ პირობებში თითქმის უფრო ვახერხებდით გაბმულ ლაპარაკს, მაგრამ აქ ორივეს გაბედულება გვაკლდა. პირადად მე ძალიან კარგად მქონდა მოფიქრებული, რასაც ვეტყვოდი და როგორც ვეტყვოდი, მომზადებული მქონდა მაღლობაც, რომ ყურადღება მოგვაქცია და ჩვენი გულისთვის გაისარჯა, მაგრამ იმ წამში ყველაფერი ეს სადღაც გამიქრა, სულ მთლად გამიქრა, მე მხოლოდ ილიას შევჩერებოდი თვალებში, იმ თვალების გამომეტყველებამ ყველაფერი დამავიწყა.

იქ ერთსა და იმავე დროს ღიმილიც იხატებოდა და დარდი-ნაღველიც. ილიამ გვითხრა, რომ იყო ჩვენს საქმეზე ეგზარხოსთან, ეგზარხოსმა დანაშაული გაპატიათო, და გვირჩია, თავდაჭერილი ვყოფილიყავით და გულს არ ავყოლოდით. «აბა რა გამოვა, ყმაწვილებო, ამგვარი აფეთქებიდან, სარგებლობას ვერას ნახავთ, უნდა მოითმინოთ, მეტი გზა არაა, და სწავლა დაასრულოთ. რომელია თქვენში გოგიჩაიშვილი? იმას ძალიან ემდურიან ბერები, არეულობის მოთავედ სთვლიანო». სიტყვა ვერ ამოვიღე, ჩემი «რეჩი», სადღაც გულის კოვზთან შეჩერდა და მარტო კისერი ღაწვყავ ინდოურივით წინ. ამ დროს კაბინეტში «ივერიის» თანამშრომელი ალ. ყიფშიძე (ფრონელი) შემოვიდა და სასემინარიო ლაპარაკი შესწყდა. ილიამ გაგვაცნო ალ. ყიფშიძეს: «ესენი არიან ბერების განაწამები სემინარიელებიო». რამდენიმე სიტყვა ყიფშიძემაც გვითხრა, მფარველობის და დარიგების ტონით (ასეთი ტონი ილიას სრულებით არ ჰქონებია, როდესაც გველაპარაკებოდა).

ლაპარაკი სხვა საგნებზე გადავიდა. ილიას წინ მაგიდაზე თავისი თხზულების კორექტურის ფურცლები ედვა (მაშინ მას ქართველთა გამომცემელი ამხანაგობა ბეჭდავდა) და ანტონს შესჩივლა: ჩემი ნაწერების კორექტურა ყოველთვის მიძნელებოდა, ვცდილობ, მაგრამ თვალი სიტყვებზე ისე გადადის, რომ ცალკე ასოებს ვერ ამჩნევს და შეცდომები მრჩებაო. ბევრგვარად ვცადე: ხან თავიდან წაკითხვა, ხან ბოლოდან, ხან გვერდიდან, მაგრამ მაინც ბევრი არა გამოვიდა რაო. ამასობაში გაზეთის სხვა თანამშრომლებიც შემოვიდნენ: გრიგოლ ყიფშიძე, ნიკო ხიზანიშვილი, თუ არ ვცდები, შემდეგ არტემ ახნაზაროვიც, აგრეთვე ალ. ჭყონია. სხვების სახელები ჩემმა მეხსიერებამ ვერ შეინარჩუნა¹.

ხიზანიშვილი ჭამის საშინელი მოყვარული იყო, და ილიამ მაშინვე სასადილო ოთახში გაგვიწვია, – ჩვენც, სემინარიელები. ახლა ჩვენთვის ახალი წამება დაიწყო. უნდა იცოდეთ, რომ სემინარიელი იმ რასის წარმომადგენელი გახლდათ, რომელიც ტანჯულ – წამებული იყო ყველგან, როცა საჭირო იყო ეტიკეთი, ფორმის დაცვა, განსაზღვრული წესის მიყოლა. ჭამასაც ხომ ცოდნა უნდა. და აბა რა ვიცოდი, თუ როგორ უნდოდა ჭამა ილიას გვერდით. სამივე ბურსელი ერთად დავსხედით. ეს სადამო არ იყო წვეულების სადამო, არც მისი «ჟურფიქსი» იყო, არამედ ჩვეულებრივი სადამო იყო, როდესაც მას გარს უსხდა გაზეთის რამდენიმე ახლობელი თანამშრომელი. საჭმელებიც არ იყო საწვეულებო. ცივი საჭმელები იყო სხვათა შორის, ლობიოც, სირსველად გაკეთებული, აგრეთვე გოჭიც, უგოჭობა არ იქნებოდა, როცა ნიკ. ხიზანიშვილი იყო, – იგი გოჭის განსაკუთრებული მოტრფიალე იყო.

‘მიერთვით, ყმაწვილებო», გულმხიარულად გვითხრა ილიამ: ხიზანიშვილი მაშინვე გოჭს ეცა. მე ამხანაგს ჩავუღალაპარაკე: «ჩვენ ლობიოს მივადგეთ, ამაში გაწაფულები ვართ მეთქი». ხიფათი მაინც არ აგვცდა. ჩემს გვერდით მაღალაშვილს, როცა ლობიოს თეფშზე იღებდა, კოვზიდან სუფრაზე გადმოუვარდა ლობიო. გული გამისკდა, არ დაინახონ მეთქი, აქედან მკლავი მივაფარე, რომ მას ფარულად დანით აელო სუფრიდან, და წაეჭურჩულე: ‘რა ღმერთი გაგიწყრა, სულ ამას ვხეთქავთ, და ამის აღება როგორ ვერ ისწავლე მეთქი». მადა სულ გამიქრა. არა მიჭამია რა, შინ მშიერი დავბრუნდი.

ჭამას რომ მორჩნენ (ხიზანიშვილი არა, ის ისევ განაგრძობდა თავის საქმეს), ილიას იქვე ერთი კორესპონდენცია წაუკითხეს დათიკო ვერმიცანაშვილის (ლავრენტი წულაძის), რომელიც იმ ხანებში ძალიან ცხარე და სუსხიან წერილებს იწერებოდა გურიიდან იქაური ადმინისტრაციის თავგასულობის შესახებ. და ილიას ეს კორესპონდენცია წაუკითხეს, რათა მისგან დასტური მიეღოთ, დაებეჭდათ თუ არა. კორესპონდენცია ყველას მიერ მოწონებული იყო, მხოლოდ აფიქრებდათ, ადგილობრივ ადმინისტრაციას შური არ ეძია დამწერზე. ‘გადაასახლებენო», იმახდა ალ. ყიფშიძე. ილიამ დაბეჭდვის დასტური მისცა, ამასობაში ხიზანიშვილმაც, როგორც იქნა, ჭამა გაათავა და სუფრიდან ავიშალენით. გამოვეთხოვეთ მასპინძელს და შეკრებილთ. «კარგად, ყოჩაღად იყავით, ყმაწვილებო», – მოგვამახა ილიამ და გამოგვისტუმრა.

წამოვედით. გზაში ჩუმად მივდიოდით. ალბათ, ყველანი თავ-თავის შთაბეჭდილებას ვაკვირდებოდით. მე ჩემ სხეულსაც დავაკვირდი და ცვლილება შევამჩნიე; წინათ კისერი და თავი მქონდა – ან მეგონა, რომ მქონდა – მეცნიერებით დამძიმებული, ახლა, მას შემდეგ რაც ილიამ ორჯერ ხელი ჩამომართვა, მარჯვენა ხელი მეჩვენა ძალზე დამძიმებული.

ეს იყო ჩემი პირველად ნახვა და გაცნობა ილიასი. მაგრამ ვამბობ ‘ჩემი» მეთქი, ვინაიდან თვითონ ილიას, მეგონა, მე არ დავმახსოვრებივარ და მეც არასოდეს არ მომიგონებია მისთვის ეს ამბავი.

მეორე და – ასე ვთქვათ – ნამდვილი გაცნობა იყო 10 წლის შემდეგ, როდესაც მას წარვუდექი, როგორც მისი გაზეთის თანამშრომელი (სტუდენტობის დროს ‘«ივერიაშიც» ვთანამშრომლობდი). შემდეგ 1902 წლიდან 1907 წლამდე (სიკვდილამდე), ბევრჯერ მინახავს ილია კრებებზეც, წვეულებებშიც, მის სახლშიც (თბილისშიც და საგურამოშიც). მაგრამ თუ დაღლილ მკითხველს ეშინია, რომ ამასაც ასე დაწვრილებით მოვუთხრობ, – ტყუილად ეშინია და შეუძლია

დამშვიდდეს. ამას არ ვაპირებ, მარტო ის ადრეული ახალგაზრდობის ეპიზოდი მინდოდა მომეთხრო მისთვის ცოტაოდნავ გასაგებად.

მაგრამ არის კიდევ ერთი ეპიზოდი, რომელსაც ისტორიულ-ლიტერატურული მნიშვნელობა აქვს, და რომელიც მინდა აქ მოვიხსენიო, თუმცა იგი ამ ოცდახუთი წლის წინა მქონდა პრესაში აღნიშნული («სახალხო გაზეთი», 1913 წ. ¹ 871). ეს ეპიზოდი შეეხება ილიას საპასუხო წერილს «ნუთუ?»-ს დაბეჭდვას 1905 წლის «ივერიაში». მე აქ ჯერ გადმოგცემთ ძალიან შემოკლებით, მაგრამ უცვლელად, იმას, რაც მაშინ იყო დაბეჭდილი, და შემდეგ რამდენსამე დამატებას და განმარტებას დავურთავ.

ილიას საპასუხო წერილის დაბეჭდვის ამბავი ასეთია. 10 აპრილს 1905 წ. «მოგზაურში» დაიბეჭდა ვილაც ვ. ნ. -ის წერილი, რომელშიაც ილია ჭავჭავაძის შესახებ საშინელი ამბები იყო მოთხრობილი... საშინელ ბრალს სდებდნენ არა უბრალო ვინმეს, არამედ საქართველოს უდიდეს ადამიანს, და ამიტომ ბრალდება გაურკვეველი არ უნდა დარჩენილიყო. ასეთი იყო «ივერიის» რედაქციის აზრი. მე მაშინ «ივერიის» რედაქტორი ვიყავი.

სამწუხაროდ, არც მე და არც სხვა ვინმემ რედაქციაში ილიას მამულისა და გლეხებთან მისი დამოკიდებულების შესახებ არა ვიცოდით რა, რომ ბრალდების გარკვევა და პასუხის გაცემა შეგვძლებოდა. თუმცა გონებაც და გულიც შეუძლებლად რაცხდა, რომ მოთხრობილი ამბავი მართალი ყოფილიყო, მაგრამ ასეთი შინაგანი «გულის ხმა» საპასუხოდ, რასაკვირველია, ვერაფერი საბუთი იქნებოდა მოპირდაპირესთან. ამიტომ გვინდოდა და მოუთმენლად ველოდით, რომ ვინმეს, _ გარემოების მცოდნეს, ან თვითონ ილიას _ ხმა გაეცა და ბრალდება გაექარწყლებინა.

გავიდა რამდენიმე დღე, მაგრამ არც ერთ გაზეთში არაფერი პასუხი არ დაბეჭდილა, არც ილიას შემოუთვლია რამე, ეტყობოდა _ ილია, რაიმე მოსაზრებით, არ თვლიდა საჭიროდ პასუხის დაწერას. ჩვენ კი ეს ფრიად საჭიროდ მიგვაჩნდა, რადგან ბრალდების გაბათილებას მასზე უკეთ აზა ვინლა დასწერდა. მაშინ «ივერიის» რედაქციამ გადაწყვიტა, ილიასთვის შეკითხვით მიემართა და მისი პასუხი გამოეწვია. არ ვიცი, _ რადა, მაგრამ ვფიქრობდი კი, რომ ილია «ივერიის» შეკითხვას პატივს დასდებდა და პასუხის დაწერის საბაზად გაიხდიდა. ამიტომ იმ წერილის გამოსვლიდან 5 დღის შემდეგ «ივერიამ» გადაბეჭდა «ბრალდების» ნაწილი და ბოლოში თავის მხრით შემდეგი სიტყვები დაურთო: «ნუთუ ეს აღმაშფოთებელი ამბავი მართალია? ნუთუ «გლახის ნაამბობის» ავტორს მართლა ასეთი დამოკიდებულება აქვს გლეხებთან? ჩვენ არ გვინდა ეს დავიჯეროთ და გვირჩევნია ჯერჯერობით იმედი ვიქონიოთ, რომ თვითონ თ-დი ილია ხმას ამოიღებს და კორესპონდენციის უსაფუძვლობას დაგვიმტკიცებს».

მართლაც «ივერიის» მიმართვას ილიამ ყურადღება მიაქცია და მეორე დღეს (16 აპრილს) გამოგვიგზავნა «წერილი რედაქციის მიმართ», რომელიც იმ დღესვე დაბეჭდეთ და 17 აპრილის ნომერში მოვათავსეთ.

ამ წერილში ილია, სხვათა შორის, წერდა: «მინამ მე ავტორის გამტყუვნებისათვის ვრცელს, დასაბუთებულს წერილს მოგართმევდეთ «ივერიაში» დასაბეჭდად, გთხოვთ ღონისძიება მომცეთ თქვენი გაზეთის შემწეობით გამოვაცხადო ჩემთა კეთილმყოფელთა სანუგეშოდ, რომ ყოველივე

მოთხრობილი ჩემს შესახებ თავიდან ბოლომდე მტკნარი ტყუილია და განგებ სხვადასხვა ელფერით შეღებილი. ამის უტყუარი და უცილობელი საბუთები ზოგი ხელთა მაქვს, ზოგსაც გამოკითხვა და შემოწმება სჭირია და ამას დრო უნდა; – დასასრულ, ვალად ვრაცხ ჩემს თავს უგულითადესი მადლობა მოგახსენოთ, რომ არ დაგიჯერიათ იგი ამბები, როცა ხსენებული ავტორი ჩემდა შესარცხვენად ჰღალადებს. იმედი მაქვს თავის დროზე დაგანახოთ, რომ თქვენს გულის თქმას და თქვენს წინათგრძნობას ამ შემთხვევაშიც თქვენთვის არ უღალატნია და პრესა ადამიანის სათელავად არ გაგიხდიათ განუკითხველად».

რახან ეს ქება ამოვწერე, სიმართლე მოითხოვს ისიც აღვნიშნო, რომ თვით ვრცელსა და დასაბუთებულს საპასუხო წერილში, რომელსაც ილია აქ ჰპირდება თავის კეთილმყოფელთ და რომელიც თავის დროზე დაიბეჭდა «ივერიაში», ილია, მადლობასთან ერთად, უკმაყოფილებასაც უცხადებს «ივერიას». «თუმცა ის ამბავი, სწერს იგი, რომ «ივერიამ» ეს კორესპონდენცია მთლად გადმოიბეჭდა და იმით ხელი მოუმართა ავტორს გაევრცელებინა საძაგელი მოთხრობა, თავის თავადაც, ასე თუ ისე, იკბინება, მაგრამ მე მაინც მადლობელი დავურჩი «ივერიის» რედაქციას. რაც გინდა იყო, ზემოაღნიშნული დოსტალური პირდაპირ გვანიშნებს, რომ «ივერია» სიფრთხილით და წინდახედულობით მოქცეულა» და სხვა.

ილია შეუდგა პასუხის წერას, რომლის დასრულება ცოტა დაუგვიანდა იმის გამო, რომ როგორც თვითონ ამბობს პირველ წერილში, ზოგი რამ ცნობა უნდა გამოეკითხნა და ამას დრო სჭიროდა. ხელნაწერი რომ გამომიგზავნა, მოითხოვა: ა) მის ნაწერში რედაქციას არავითარი ცვლილება არ მოეხდინა და ბ) კორექტურის ფურცლები უეჭველად მისთვის გამეგზავნა გასასინჯად. რასაკვირველია, ორსავე მოთხოვნაზე თანახმა გავუხდი, მის წერილში წავშალე მხოლოდ სამი სიტყვა, – ერთი პატივცემული პირის სახელი და გვარი, ერთიც მოწინააღმდეგის მიმართ მკვახე სიტყვა, რომელიც გაჯავრებულ ილიას კალმიდან მოსხლეტოდა და მის კალამს კი არ შეეფერებოდა, და ორ ადგილას მძიმე ნიშანი ჩავსვი, რომელიც ავტორს გამორჩენოდა. ამ სამი სიტყვის წაშლა ილიამ იწყინა. რა ნახა კორექტურაში, რომ ის სიტყვები ამოშლილი იყო, შემომითვალა: წერილს თქვენთვის აღარ ვბეჭდავო.

მაშინვე წავედი ბანკში მასთან ამბის გასაგებად და სათხოვნელად, რომ კორექტურის ფურცელი დაებრუნებინა. გამომიცხადა: ჩემი წერილი, წინააღმდეგ პირობისა, გაგისწორებია და ამიტომ თქვენთან აღარ ვბეჭდავო, – ან სხვაგან დავბეჭდავ, ან ცალკე წიგნაკად გამოვცემო. როცა ვკითხე, სად არის გასწორებული მეთქი, მიმითითა ამოშლილ სიტყვებზე. მაშინ მე წარვუდგინე ჩემი მოსაზრება და ვუმტკიცებდი, რომ იმ პატივცემული პირის სახელისა და გვარის აღნიშვნა ამ შემთხვევაში ზედმეტი იყო და რომ მოსწრებული, მაგრამ თანაც მკვახე სიტყვა, რომელიც მან გაჯავრებულ გულზე დასწერა, მის სახელსა და ავტორიტეტს არ შეეფერებოდა. კამათმა ნახევარ საათამდე გასტანა. ბოლოს ილია ჩაფიქრდა და რამდენიმე წამის შემდეგ გამომიცხადა: თანახმა ვარო და გაშინჯული კორექტურის ფურცელიც გადმომცა.

ამგვარად, მისი ნებართვა მივიღე, მაგრამ საჭირო იყო კიდევ შეთანხმება, თუ როგორ უნდა დაგვებეჭდა წერილი. ილიამ მოითხოვა, რომ პასუხი გაზეთში იმ ადგილას დამებეჭდა, სადაც «მოგზაურიდან» ამოღებული ბრალდება იყო დაბეჭდილი. მე ეს აზრი არ მომწონდა, რადგან ილიას პასუხი ძალიან დიდი იყო,

იმ ადგილას რომ დაგვებეჭდა, ბევრ ნომერში უნდა გადაგვეტანა გაგრძელება და ამით მისი პასუხი ბევრჯერ უნდა გაწყვეტილიყო და შთაბეჭდილება დაეკარგებოდა, მე წინადადება მივეცი, წერილი დიდ ფელეტონებად გაგვეშვა გაზეთში, _ მაშინ ოთხ ნომერში დაეტევაოდა, _ ანდა გაზეთის მეოთხე გვერდზე დაგვეწყო და მთელი წერილი დამატებად მიგვეყოლებინა გაზეთისთვის. ფელეტონებად დაბეჭდვაზე ილიამ გადაჭრილი უარი სთქვა, «პრესის» ადგილას ბეჭდვა მასაც აღარ მოეწონა, რადგან წერილი ძალიან დაიკუწებოდა, და ამიტომ აირჩია ისევ ერთად დაბეჭდილიყო.

მეც ასე მოვიქეცი. მხოლოდ მეოთხე გვერდზე დაწყება ილიას წერილისა და დანარჩენის გადატანა «დამატებაში» ტექნიკურად არ მოხერხდა. ამიტომ წერილი მთელ დამატებად წინა დღეს დავბეჭდეთ და ასე მომზადებული მეორე დღის (5 მაისის) გაზეთის ნომერთან შევაერთეთ და გამოვეცით.

აქედან მკითხველი ხედავს, თუ რა მიზეზით დავბეჭდეთ ეს წერილი «უჩვეულო დამატებად», ან _ როგორც ამას გადაკვრით ამბობდა ია ეკალაძე გაზ. «თემში» _ მინდოდა თუ არა ილიასთვის უარის თქმა წერილის დაბეჭდვაზე. ილია «ივერიამ» გამოიწვია საპასუხოდ, _ თვითონ ილიასაც ხშირად უთქვამს (მაგალითად, დავ. სარაჯიშვილთან, რომ მე პასუხს არ გავცემდი, «ივერიას» რომ შეკითხვით არ მოემართნაო, _ და ამის შემდეგ რედაქციას აბა როგორ უნდა ჰქონოდა სურვილი, საპასუხოდ გამოწვეული კაცისთვის _ და ისიც როგორი კაცისთვის? _ უარი ეთქვა. უამისოდ აბა რა აზრი უნდა ჰქონებოდა ჩემს მისვლას გამწყრალ ილიასთან და თხოვნას, რომ გული მოეღბო და შემოთვლილი უარი გადაეთქვა? პირიქით, «ივერიამ» იმ აზრით გამოიწვია ილიას პასუხი, რომ იგი კიდევ დაებეჭდა.

«ივერიის» რედაქციამ «ნუთუ?»-ს პატარა შენიშვნა გაუკეთა, სადაც ნათქვამი იყო «ზოგიერთ საზოგადო მოსაზრებაში პატივცემულ ავტორს ვერ დავეთანხმებითო». ილიას წერილში მართლა იყო რამდენიმე ადგილი, მაგალითად, კლასობრივი უთანხმოების შესახებ, სადაც _ გაკვრით _ გატარებულია ისეთი საზოგადო ხასიათის მოსაზრება, რომელშიაც ავტორს რედაქცია ვერ დაეთანხმებოდა, და რედაქციის შენიშვნაც სწორედ ამ ორიოდვე ზოგად ადგილს შეეხებოდა და არა ილიას მიერ ბრალდების «ფაქტების» დარღვევას. შენიშვნაც სწორედ ამით იყო გამოწვეული და არა იმით, რომ ვითომ რედაქციამ წერილის დაბეჭდვა უშენიშვნოდ «ვერ გაჰბედა», რადგან მაშინ «საზოგადოებრივი აზრი წინააღმდეგი იყო ილიასი», როგორც ამას გრ. დიასამიძე ამბობდა გაზეთ «თემში».

იგივე გრ. დიასამიძე ამბობდა იქვე, რომ ილია უკმაყოფილო იყო «ივერიის» შენიშვნით. «ამბობდაო, იმდენად ბუნდოვნადაა დაწერილი, თითქოს ეჭვს ჰბადებს ჩემს მიერ მოყვანილ ამბებისადმიო». 1905 წელში მე ხშირად ვხვდებოდი ილია ჭავჭავაძეს. დავ. სარაჯიშვილთანაც, რომლის ხშირი სტუმარი იყო ილია, ხშირად დავდიოდი. მუდამ ვხედავდი აგრეთვე მაშინ და შემდეგაც ნიკო ცხვედაძეს, იაკობ გოგებაშვილს, არტურ ლაისტს, რომელნიც ილიას ხშირად ხვდებოდნენ. არც ილიასგან, არც ამ პირთაგან არადროს გამიგონია, რომ «ივერიის» შენიშვნა ილიას იმ აზრით გაეგოს, როგორც გრ. დიასამიძეს აქვს გადმოცემული. მგონია, რომ გრ. დიასამიძე ამ შემთხვევაში სხვის ნათქვამს დაეყრდნო და არა ილიასგან თავისი ყურით გაგონილს.

ამ წინანდელ ნათქვამს ცოტა რამეს დავუმატებ დღეს. ჯერ იმ კორესპონდენციის ავტორის შესახებ, რომლის საპასუხოდაც ილიას «ნუთუ?»-ა დაწერილი.

ზემოთ ასეა მოხსენებული: «ვიღაც ვ. ნ.-ის წერილით». ამ ინიციალებს იყო ამოფარებული იმ წერილის დამწერი. ამ თავის დამალვაზე ილიასაც აქვს მითითებული. იგი სწერდა: «ბატონი ავტორი თავის სახელსა და გვარს ჰმაღავს და ამოჰფარებია ორს ასოსა: «ვ. ნ.» მე არ ვიცი, ვინ არის ავტორი და არც მინდა ვიცოდე».

თუმცა ეს ასეა, მაგრამ ისიც მართალია, რომ ამ შემთხვევაში დამწერის სრული სახელი და გვარიც იმავე არაობის გამომსახველი იქნებოდა, რისი გამომსახველიც მისი ინიციალები არის. დღეს მე შემიძლია, რახან თვითონ მან გაამჟღავნა თავისი ვინაობა, ერთ თავის საჩივარში, რომელიც მან საქართველოს უმაღლეს ხელისუფლებას მიართვა 1926 წელს, ეს საჩივარი, რომელიც უმაღლესმა ხელისუფლებამ უნივერსიტეტს გადაუგზავნა მაშინ (მომჩივანი ჩიოდა ჩემი შვილი უნივერსიტეტში არ მიიღესო) და, ალბათ, არქივშია დაცული, უადრესად ახასაითებს მის დამწერს: მითითება საარქივო მასალებზე მომუშავე მკვლევარებს. გითხრათ, რომ ეს დამწერი იყო ვინმე ვასილ ნაცვლიშვილი. ამ სრული გვართაც იგი «ვიღაც ვ. ნ.-ზე მეტრის მთხრობელი არ არის».

ზემოთ აღნიშნულია აგრეთვე ილიას მხრივ თავისი საპასუხო წერილის დასრულების ცოტათი დაგვიანება, და ამის მიზეზებიცაა ნათქვამი. მაგრამ არ არის მოხსენებული ერთი გარემოება, რომელსაც თუმცა მცირე, მარამ მაინც ერთგვარი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ დაგვიანებაში. ესაა ის, რომ ილია არასოდეს არ გაუშვებდა ხელიდან თავის ნაწერს შავად, გადაუწერელს. თავის პასუხს იგი მე მამლევდა ნაწილ-ნაწილ, სუფთად გადათეთრებულს, და მეუბნებოდა: «დანარჩენის გადაწერა ვერ მოვასწარიო», რომ ვუთხარი: «თქვე დალოცვილო, თქვენს დაწერილს ჩვენთვის რა გადაწერა უნდა» მეთქი, მოკლედ მომიჭრა: «არ შეიძლებაო».

უეჭველია, ილიას მე გული ვატკინე, ჯერ ერთი, იმით, რომ მის ნაწერში იმ რაღაც ორი სიტყვის წაშლა გავბედე. უეჭველია ისიც, რომ მას არა თუ საბუთი და საფუძველი ჰქონდა გული სტკენოდა, არამედ სრული უფლებაც ჰქონდა გული მოსვლოდა. მართალია, ჩემს ახსნა-განმარტებას იგი დაეთანხმა; მართალია, თავისი გაჯავრება გადათქვა და მე გამამართლა; მართალია, ეს გარემოება, მას არც მაშინ, არც შემდეგში გულში ხინჯად არ ჩარჩენია, მაგრამ ყველაფერი ეს მე ოდნავაც არ მამართლებს. ფაქტი ისაა, რომ მე, თუნდაც ერთი სიტყვა, მისდა დაუკითხავად წავშალე მის ნაწერში. განა, ვიდრე წითელ მელანს გავუსვამდი, მე არ მეკადრებოდა და არ შემეფერებოდა მასთან წავსულიყავი, მეკითხა და მისი თანხმობა მიმელო? და თუ ასე არ გავისარჯე, ცხადია, ბრიყვულად მოვექცეულვარ, და ასეთ ჩემ საქციელს ჩემი ახალგაზრდობა თუ ბოდიშს მოჰხდის, თორემ გამართლებით ვერა გზით ვერ გაამართლებს. ცხადია, ჩემმა «რედაქტორობამ» ან რედაქტორობის ბაცილამ სძლია აქ გონიერებას. მართალია, ჩემს სიცოცხლეში, როგორც ახალგაზრდობაში, ისე მოხუცებაში, ყოველთვის ვცდილობდი თავში, რაც შეიძლება, ბევრი შემსვლოდა, ხოლო არაფერი არ ამვარდნოდა, მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, იმ ბაცილამ, ეტყობა, მაინც შესძლო ამ შემთხვევაში ფეხი წაეკვრევიანებია ჩემთვის.

მაგრამ ეს, გულის ტკენის მხრივ, ნაკლებ მნიშვნელოვანი იყო და მას კვალი არა დაუტოვებია რა. ილიას, უეჭველია, უფრო ეტკინა გული იმის გამო, რომ «ივერიამ» იმ კორესპონდენციის ნაწილი გადაბეჭდა და მას შეკითხვით მიმართა. ამას მოწმობს ზემოთ აღნიშნული სტრიქონები და აგრეთვე კიდევ რამდენიმე სხვა

ადგილი «ნუთუ?»-ში, საცა ავტორს ნაწილობრივ «ივერიაც» უნდა ჰყავდეს მხედველობაში. მაგალითად, იგი სწერს: «თუ მართალი ხარ, თავი იმართლე ბეჭდვითვეო. ეს ადვილი სათქმელია და ზოგჯერ შეუძლებელი ასასრულებლად... ნუთი ის ყოვლად უსაბუთო, ყოვლად უგემო ბრალდება უნდა დაბეჭდოს ან გაზეთმა, ან ჟურნალმა იმ იმედით, რომ თუ ეს ამბავი ტყუილია, ბრალდებული ამ ტყუილს დაამტკიცებსო... ან ვისა აქვს იგი ადამიანის ღირსებისათვის უკადრისი მართლად უფლება, იგი ყოვლად შეუწყნარებელი და ადამიანობის შემაგინებელი ბატონობა, რომ კაცი პასუხის საგებლად მოედანზე გამოსჭიმოს, ვიდრე ბრალმდებს თავისი არ დაუსაბუთებია იმდენად მაინც, რომ პირველი შეხედვით საბუთი _ საბუთს ჰგვანდეს და არ ტყუილების გუდას?»

რასაკვირველია, სრულიად ბუნებრივია, რომ ილია გულნატკენი დარჩა «ივერიის» მიმართ ამ შემთხვევაში. თვითონ მე მტკივოდა გული, როცა ამ ცნობას ვბეჭდავდი და შეკითხვას ვურთავდი, გული მტკივოდა ყოველთვის, როცა კი ამას მოვიგონებდი და დღესაც მტკივა, როგორც კი გამახსენდება, მაგრამ ეს გახლავთ «გულის» საქმე და «გული» ვერ გადაწყვეტს საკითხს. საქმე ის არის, რომ ილია პასუხის გაცემას არ აპირებდა, და კითხვა ესაა: ემჯობინებოდა, რომ ბრალდება უპასუხოდ დარჩენილიყო, თუ ის სჯობს, რომ ილიამ დასწერა ეს პასუხი და იგი ისტორიას აქვს გადაცემული?

მგონია, რომ ამ კითხვის პასუხი ყველასათვის ცხადი უნდა იყოს. როგორც მაშინ, ისე დღესაც, _ ვფიქრობ, რომ ილიას პასუხი საჭირო იყო და ამიტომ საჭირო იყო მისი გამოწვევა ამ პასუხისათვის, და რომ მაშინდელ ჩემ ნაბიჯს ისტორიის ინტერესი ამართლებს.

პეტრე უმიკაშვილი

სამძიმო და სამწელოა ახლად გარდაცვლილ მეგობარზე, რომლის გვამი ჯერ კიდევ თითქმის სულ მთლად არ გაციებულა, ნეკროლოგის წერა და პირადი დახასიათების შედგენა. სამძიმოა ეს მორალურად და სამწელო _ ტექნიკურად; კაცს, რომელთანაც მრავალი წლების განმავლობაში მჭიდრო მეგობრული განწყობილება და დამოკიდებულება გაკავშირებდა, ხედავ, რომ უცებ თვალები დაეხუჭა, მაჯის ცემა შეუწყდა, სიცოცხლის ნაპერწკალი გაუქრა და შენ, ცოცხალ და მგრძნობელ მეგობარს სამუდამოდ და დაუბრუნებლად გამოგეთხოვა. ხედავ, რომ დადუმდა ის ენა, რომელიც ყოველთვის წრფელ მეგობრულ გულითადობას გადმოგცემდა და მუდამ გამხნევებდა, ხედავ, _ უსიცოცხლო და გამომეტყველი გახდა ის სახე, რომელზედაც შენდამი ყოველთვის სიყვარული, თანაგრძნობა და პატივისცემა იხატებოდა. სამძიმოა, დამტანჯველია ასეთ სურათის ცქერა. იგი იპყრობს ერთიან ადამიანის სულიერ არსებას, აძლიერებს მგრძნობელობას და ასუსტებს გონებასა და ლოგიკურ მსჯელობას. ასეთ მდგომარეობაში ადვილი და ბუნებრივია გრძნობაზე დაფუძნებული ტანჯვა და მწუხარება, მაგრამ ასევე ადვილი არაა მსჯელობის გაბმა, გარდაცვალებულის შრომა-მოღვაწეობის აღნუსხვა-დაფასება და მისი პირადი დახასიათება. ეს მოითხოვს მტკიცე და მიუკერძოებელ ლოდიკას, რომელსაც იოტის ოდენადაც კი არ უნდა აყალბებდეს სუბიექტური გრძნობა და მეგობრული დამოკიდებულება.

ასეთ მდგომარეობაში ვიმყოფები მე დღეს, როცა ვიღებ კალამს ხელში პეტრე უმიკაშვილის შესახებ ამ მცირე შენიშვნის დასაწერად. სწორედ ათი წელიწადია მას შემდეგ, რაც იგი გავიცანი. ამ ხნის განმავლობაში ჩვენმა დამოკიდებულებამ თანდათან მეგობრული ხასიათი მიიღო და ბოლოს განსვენებულს ისე შეუყვარდი, რომ მამასაც კი თავისი ღვიძლი შვილი მეტად არ ეყვარება. მის ჩემზე მზრუნველობას საზღვარი არ ჰქონდა, და ეს გამოიხატებოდა ყველგან და ყველგან, – უბრალო და უმნიშვნელო წვრილმანებშიაც. და ასეთი ჩემთვის მამის მსგავსი კაცი უკანასკნელ დღეებში ჩემ თვალწინ იტანჯებოდა და ებრძოდა სიკვდილს, ჩემ თვალწინ ლევდა სულს და ესალმებოდა წუთისოფელს. ეხლა იგი წევს უსულო ცხედრად, რომელიც დღეს დაიმარხება და სამუდამოდ მიწას შეუერთდება. მუნჯად დავსცქერი მის უსიცოცხლო გვამს და ვგრძნობ მხოლოდ, თუ რას ნიშნავს საყვარელ, გულითად მეგობრის დაკარგვა. უეჭველია მკითხველი თავისთავად მიხვდება, რომ მე დღეს არ ვარგვივარ პეტრეს ბიოგრაფიის დამწერად და მისი მოღვაწეობის დამფასებლად. ამგვარ დაფასებას სულიერი სიმშვიდე ეჭირვება.

მაინც საზოგადო მოღვაწეობა ისეთი მხარეა ადამიანის მოქმედებისა, რომელსაც ფართო საზოგადოება ჰხედავს და შეუმჩნეველი ვერ დარჩება. პეტრე უმიკაშვილი მთელი 40 წლის განმავლობაში მუშაობდა შეძლებისდაგვარად ქართულ მწერლობაში და იღებდა მონაწილეობას ჩვენს საზოგადოებრივ საქმეებში. ეს ისეთი მხარეა მისი ცხოვრება-მოქმედებისა, რომელზედაც ასე თუ ისე აზრი აშედგენილი ექნება ყველას, ვინც თვალყურს ადევნებს ჩვენს მწერლობას და საზოგადოებრივ ცხოვრებას. ამის საცოდნელად საჭირო არაა განსვენებულთან ახლო ნაცნობობა ან მეგობრობა.

მაგრამ არის მეორე მხარეც, რომელიც შეეხება აწ გარდაცვლილის ინდივიდუალობას და ახასიათებს მის პირადობას. როგორი იყო პეტრე უმიკაშვილი, როგორც კაცი, როგორც ადამიანი? ამაზე გარკვეულ აზრის გადმოცემა მხოლოდ ახლო ნაცნობსა და მეგობარს შეუძლია. 10 წელიწადი საკმაოდ დროა, რომ კაცმა კაცი გაიცნოს და მისი ინდივიდუალობა შეისწავლოს. და მეც დღეს განსვენებულის რამდენიმე თვისება მინდა მოვიხსენიო, რომელიც მის პიროვნებას შეეხება და მის ადამიანობას ახასიათებს.

განსვენებულის ერთი მთავარი თვისება იყო სიმართლე და პატიოსნება. ეხლანდელ დროში, როცა ადამიანებში სიყალბე და ორპირობა ძალიან ფეხადგმულია, ხსენებული თვისება მართლა რომ დიდად მისაჩნევი და დასაფასებელია. განსვენებული სწორედ საარაკო სიმართლის მომხრე და აღმსრულებელი იყო. თავის დღეში იგი სხვის მოტყუებას არ მოინდომებდა და ვინმეს განზრახ ცრუობას არ ეტყოდა. ადვილად არავის არ შეჰპირდებოდა რამეს, მაგრამ შეპირების შემდეგ კი აღთქმულს უეჭველად შეასრულებდა. ეს ისეთი კაცი იყო, რომელთანაც თამასუქები და პირობები არ გჭიროდათ. შეგეძლოთ მისთვის მილიონი მიგებარებინათ უკვიტანციოდ და უმოწმებოდ და ამავე დროს სრულიად გულდამშვიდებული ყოფილიყავით, – იგი მიზარებულ ფულიდან არა თუ დახარჯავდა რამეს, არამედ იქიდან ერთ კაპეიკსაც-კი თავის საკუთარ ფულში არ გაურევდა. მიუხედავად ასეთი თვისებებისა, თავის დღეში არ დასთანხმდებოდა, რომ ვინმეს ფული მიეზარებინა და მიღების ბარათი არ მიეცა. ხშირად იტყოდა: არ მინდა იმ კაცს გულში ეჭვმა გაუაროს, ან უცებ რომ მოვკვდე, მის ქონებას რაიმე ხიფათი მიადგესო, მაგალითად, – და ეს ერთი მაგალითია ათასში, – ამას წინედ

ერთმა შავი ქვის მრეწველმა 15 ათასი მანეთი დაუტოვა სხვისთვის გადასაცემად, ლაპარაკში გართულ პეტრეს დაავიწყდა მიღების ბარათის მიცემა, ხოლო მომტანმა, იცოდა რა მისი სიმართლე და პირიანობა, არავითარი კვიტანცია არ მოსთხოვა. მხოლოდ ამის წასვლის შემდეგ მოაგონდა მას, რომ ბარათი მიცემული არ ჰქონდა. მაშინვე დასწერა და ჩასაბარებლად თავისი კაცი რკინის გზის სადგურზე აფრინა. ერთის სიტყვით სიმართლე და პირიანობა ისე ძვალსა და რბილში ჰქონდა გამჯდარი რომ არ მგონია სიყალბე მას არა თუ მოემოქმედოს, არამედ გულშიაც-კი ოდესმე გაეტარებინოს. ისე არაფერი ეჯავრებოდა, როგორც ცრუობა და ტყუილის მოლაპარაკე ადამიანი. როგორც-კი ვინმეს ერთ თუნდა სულ პატარა ტყუილს შეამჩნევდა, მერე მისი აღარაფერი სწამდა და სჯეროდა. სიმართლე და სიტყვის გაუტეხელობა მისი მთავარი მცნება იყო ცხოვრებაში.

პეტრე უმიკაშვილის მეორე თვისებას შეადგენდა საზოგადოებრივი ინსტიქტი და მისწრაფება. ხშირად მის ხანში შესული ადამიანი მოეშვება, მოდუნდება და საზოგადო საკითხები ნაკლებ ან სრულიად არ ეინტერესება. განსვენებული ამის კონტრასტს წარმოადგენდა. საცა უნდა ყოფილიყო, რომელ ნაცნობსაც უნდა შეხვედროდა, უეჭველად ჩვენს საზოგადო საქმეებზე დაუწყებდა ლაპარაკს და ამ ლაპარაკში მთელი საათობითაც არ მოიწყენდა. თეატრი, გაზეთი, ჟურნალი, წერა-კითხვის საზოგადოება, წიგნების გამოცემა და სხვა ამგვარები – აი, ეს იყო მისი საყვარელი საგნები მასლაათისა. უნდა გენახათ, როგორ მთელის გულითა და სულით მხიარულობდა და სტკბებოდა, როცა რომელსამე ქართულ გაზეთსა ან ჟურნალში რაიმე ფხიან წერილს წაიკითხავდა. მის აღფრთოვანებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა იგებდა, რომ ჩვენს პრესას მკითხველი და ხელის მოძვერი ემატება. ეს სიხარული და აღტაცება იყო ნამდვილი გულის სიღრმიდან ამოსული, მასში არ ერია სიყალბე და ან თვალთმაქცობა. და ეს ჰხიბლავდა გარეშე ადამიანს და აყვარებდა ამ სულით ცოცხალ მოხუცებულ კაცს. ამ მოხუცებულობის დროსაც იგი, როცა კი თავისუფალი წუთი ჰქონდა, ცდილობდა რამე დაეწერა ან გადმოეთარგმნა და ამნაირად ჩვენს მწერლობაში თავისი წვლილი შეეტანა. საქმეში ისეთი დაუზარებელი იყო, რომ ბევრ ახალგაზრდას შეშურდებოდა. მაგალითად, ახალგაზრდების ერთმა წრემ სერგეი მესხის სახსოვრად საღამოს გამართვა განიზრახა: პეტრეს სთხოვეს მესხის ცხოვრებიდან რაიმე სცენის დაწერა. ისიც ხელად საქმეს შეუდგა, დიდი ნაწილი დასწერა კიდეც, მაგრამ მთლად დასრულება სიკვდილის გამო არ დასცალდა. სწორედ ამ უკანასკნელ დღეებში, როცა ავად იყო, მოუვიდა საზღვარ-გარეთიდან პიესები იტალიურ ენაზე, – უნდოდა ცნობილ დრამატურგების პიესები გადმოეთარგმნა და ჩვენს სცენაზე დაგვედგმევიანებია. ერთი პიესა გულდონისა უკვე გადმოეთარგმნა ამ სამიოდე თვის წინად.

განსვენებულის მესამე თვისებად უნდა ჩაითვალოს ოპტიმიზტობა და სულით ახალგაზრდობა. ყველა ნაცნობს აკვირვებდა ამ მოხუცის მუდმივი იმედი, სასოება. იმისგან ვერ გაიგონებდით უიმედობას და სასოწარკვეთილებას, ყოველ პატარა ნაბიჯს, ჩვენს საზოგადოებრივ თვითცნობიერების საქმეში წინ-გადადგმულს, იგი დიდ-მოვლენად სთვლიდა და ‘პესიმისტ’-ს ამით შავ-ფიქრებს უქარწყლებდა, როგორც-კი დაღვრემილ ნაცნობს შეჰხვდებოდა, მაშინვე ამ სიტყვებით მიჰმართავდა: ‘რაა, რომ ცხვირი ჩამოგიშვია, – ნუ მოეშვები და ნუ დამაბუნდები’-ო. უყურებდი და გავიწყდებოდა, რომ ასეთი ნუგეშისა და გამამხნეველ მოძახილის მომცემი იყო თვითონ მოხუცებული კაცი 65 წლისა.

დასასრულ, ვითარცა მეოთხე თვისება, მოსახსენებელია განსვენებულის ტკბილი და უწყინარი ბუნება. ეს თვისება ჰქონდა მას ყველა ნაცნობისათვის საყვარელ და სასიამოვნო პირად. მას არ შეეძლო ვინმესათვის ცუდი სიტყვა ეთქვა და ეწყენინებია. არ შეეძლო არავისი მტრობა და შურის ძიება, – მისი ბუნებით კეთილი გული ამას ეწინააღმდეგებოდა და ვერ იშვნევდა.

და ეს «ტკბილი პეტრე» უნდა მივაბაროთ დღეს მიწას. სამწუხარო და გულ-დასაწყვეტია მისი სიკვდილი ყველა მის ნაცნობისათვის და დასანანი – ვითარცა სიკვდილი საზოგადო მუშაკისა – მთელის საზოგადოებისათვის. განსვენებულს ყურის ტკივილი რომ არ ჰქონოდა, კიდევ შეეძლო სიცოცხლე და მუშაობა. 6 კვირის წინად დაემართა ინფლუენცია, რომლის გავლის შემდეგ ყურის ტკივილი დასჩემდა. ყურის სენმა გამოიწვია ტვინის ანთება და ამ ანთებამ ორ დღეში მოუღო ბოლო მის ჯერ კიდევ მაგარ აგებულებას. ანთების დაწყებისთანავე დაეკარგა გრძნობა და უკანასკნელ ორ დღეს ვეღარავის სცნობდა. როცა ცოტა სიცხე დაეტყო, თითქოს სიკვდილი იგრძნოვო, შემდეგი სიტყვებით მომმართა: «ჩემო ფილიპე, სახალხო ლექსები მრჩება გამოუცემელი, – ვეღარ მოვასწარი დამთავრება, და შენ იცი, როგორ უპატრონებ მათ».

ვეცდები, პატიოსანო ადამიანო, ღირსეულად შეგისრულო ეს შენი უკანასკნელი თხოვნა. ეს სამსახური იმისი მეათასედიც არ იქნება, რაც შენ ჩემგან გეკუთვნის და შეგეფერება. შენმა სწრაფმა სიკვდილმა წამართვა ამის შემთხვევა და მომისპო შენი მეგობრობის სამაგიეროს ზღვის საშუალება.

მშვიდობით, პატიოსანო მეგობარო! შენ იყავ ჩემთვის მეგობარი კეთილი. იცოდე, შენს ხსოვნასა და მეგობრობას არ დაივიწყებს, სანამ ცოცხლობს ფილიპე გოგიჩაიშვილი.

1904 წ.